

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 51-52
(18784-85)

2016 чылдың
май 12
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

ТИИЛЕЛГЕ ТУГУНУҢ ХООЛГАЗЫ ТЫВАДА

Ада-чурттуң Улуг дайынынга
лелгениң 71 чыл оюнга тураскаат-
парад, бүгү чуртка ышкаш, бистиң
публиканың найысылалының Арат
пүңгө майның 9-та бедик деңнелге
ул эрткен. Ол байырлалды чүгле
Россия Федерациязынга эвес, а совет
е ооң девискээринге бактаап турган
тиң кожа-хелбээ күрүнелеривистиң
нарындан аңгыда, Европаның,
яның өске-даа чурттарында кал-
биле байырлап демдеглээннер.
Киж и төрөлгөтөннүң төөгүзүндө
пержи фашизм-биле демиселге
тиң өгбелеривистиң кажан-даа
ундурбас чаалап алышыкынынга
ык 27 миллион совет шериглер
а-тынындан чарылган. Оларның

маадырлыг чоруу бистиң амгы салгал-
дарывыска чүгле чоргаарланыр эвес, а
Россия Федерациязының хей национал
чонунуң улам сырый каттыжарының
демдээ болган.

Хей националдыг совет улустуң
Улуг Тиилелгезинге Тыва Арат Рес-
публикага чурттап турган орус чон,
тыва эки турачылар көскү салыш-
кынын киригеннер. Тыва бодунуң эң
төлептиг оолдарын болгаш кыстарын
Ада-чурттуң Улуг дайынынче эки ту-
разы-биле аъткарган. А тылга артып
калганнар Тиилелге дээш ажилдап,
фронтуга белек чыыр ажилга эң-не
идепкейлиг киришкеннер. Ынчангаш
бистиң республиканың хоочуннары,
өзүп орат аныяктары боттарын тиилек-

чи шеригниң салгакчылары деп санап
чоруурлар.

1945 чылдың майда Берлинниң
рейхстагының кырынга аскан Тиилел-
гениң тугунуң хоолгазын туткан Ново-
сибирскиде шеригниң дээди политиктиг
командылап училищезиниң дөрт кур-
сантаылары Кызылдың Арат шөлүңгө
Тиилелге тугунуң хоолгазын туткаш,
байырланчыг байдалга марштап кирип
келгениниң соонда, парад эгелээн.
Тиилелге тугунуң хоолгазын туткан
шериг курсантаылар Кызылга Россия
Федерациязының Маадыры Александр
Прохоренкону хөөржүткен черинден
Тывага дорт чедип келгеш, Тиилелгениң
парадынга киришкеннери ол.

Владимир ЧАДАМБА.

АРМИЯНЫҢ ТӨП КЛУВУ КЕЛГЕН

Тиилелге байырлалында Тывага олим-
пиадаларның сылдыстары — Россияның
төөгүзүндө скелетонга эң баштайгы олимпий
чемпиону Александр Третьяков, бобслейге
олимпий чемпиону Дмитрий Труненков олар
кээп чорааннар.

Оларның-биле кады Тывага скелетонга бол-
гаш бобслейге Россияның алдарлыг тренери
Сергей Смирнов болгаш Армияның төп спорт
клубунуң (ЦСКА-ның) организастыг эргелелиниң
начальниги база келген.

Ол аян-чорук таныжылга байдалдыг болуп,
Тываның Аныяктар болгаш спорт херектериниң
талазы-биле яамызының удуртулгазы-биле
республикага спорттуң кышкы хевирлерин
сайзырадырының дугайында чугаа кылдырган.

Ийи хонуктуң дургузунда аалчылар хостуг
хүрешке Бүгү-россияның «Азияның төвү» мар-
гылдаазын көргеннер, найысылалдың төөгүлүг
черлери-биле, ооң иштинде «Азия төвү» скульп-
тура комплекзи-биле танышканнар. Оларга
Тываның төөгү-культура салгалын респу-
бликаның национал музейинге көргүскен.

— Ада-чурттуң Улуг дайынынга тыва эки
турачыларның эрес-дидим демисежи, Укра-
инаның хоорайларын хостап турганын дыңнаары
биске солун болду. Маадырлыг чорукту кылып,
биске тайбың дээрни тывыскан кижилерге мөңгө
алдар — деп, Николай Тихонов чугаалаан.

— Национал хүрештиң ындыг ат-алдарлыын
дыка магададым, аажок хей киж и ону көөрү-
биле келгени кайгамчык-тыр — деп, «Тува 24»
телеканалга интервьюзунга олимпий чемпиону
Дмитрий Труненков чугаалаан. — Ол дээр-
спорттуң база бир кайгамчык хевири болду.
Келир үеде тыва черге олимпий чемпиону киж и
көстүп келир дээрзинге бүзүрээр мен.

Хүреш соонда ЦСКА-ның делегациязы Ча-
зак даргазы Шолбан Кара-оол-биле ужураш-
кан. Тывага сонуггалы дээш спортчуларга
өөрүп четтиргенин Чазак Даргазы илергей-
лээн. Ол ужуражылгага республикага спортту
хөгжүдериниң, чаа-чаа спорт объектилерин
тударының болгаш спорттуң олимпий хевирле-
рин идепкейжидериниң дугайында чугаа болган.
2015 чылдың сентябрьда республика Баштыңы
биле ЦСКА-ның удуртулгазының аразында
чарган керээ езугаар Тывага ЦСКА школазын
ажыткан.

Аалчыларны И. Ярыгин аттыг спорт комп-
лекзинге чыылганнар изии-биле уткааннар.
Делегейге ат-сураглыг спортчуларны көрген
бичии оолдар боттарының карактарынга безин
бүзүрөвейн, оларга дыка хей айтырыгларны
салып, сонугаан бүгү чүүлдерин билип
ап турганнар. Аалчылар чажам дивээннер,
айтырыгларның шуптузунга харыылааннар.

Ооң соонда Тываның Чазаның командызы
биле ЦСКА-ның спортчуларының аразында бас-
кетболга эш-хуу маргылдаа болган.

«Спортка киржир байдалдарны Тывага тур-
гузар дээш, бүгү күштү үндүрүп турар бис. Оон
аңгыда оолдар болгаш уруглар көрүп алзын
дээш, Олимпиадаларның сылдыстарын база
чаладывыс. Эрткен чайын биске ЦСКА-ның
сылдыстары Виктор Ан, Александр Зубков,
Светлана Ишмуратова болгаш өскелер-даа
кээп чорааннар. Бо чылын май 8-9-та бистиң
ажы-төлүвүс олимпий чемпионнары Александр
Третьяков, Дмитрий Труненков, тренер Сергей
Смирнов, ЦСКА-ның төлээзи Николай Тихонов-
биле ужураштылар. Оларның өөрүшкүзү улуг
болган!» — деп, Шолбан Кара-оол бодунуң
блогунга бижээн.

ТР-ниң албан-езузуңуң сайтызындан.

ЧЕЧЕК САЛЫРЫНЫҢ ЕЗУЛАЛЫ

Май 8. Тиилелге шөлү. 12 шак. Кызылда Тиилелге шөлүңге Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге тураскаалга чечек салырының езулалы – митингге Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол, Тывада кол федералдыг инспектор Виктор Останин, ТР-нің Чазааның кежигүннери, ТР-нің Дээди Хуралының депутаттары киришкен. Митингиниң кол маадырлары – Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш тылдың хоочуннары. Оларның дайынчы болгаш күш-ажылчы ачы-хавыяа-зын башкарыкчылар чылган

чонга таныштырган соонда, кажыыдалдың минутазын чарлаан. Бүзээлеткен Ленинградтың чурттакчызы Борис Борисович Подгорныйның чылдан чылче дайын хоочуннарының одуруу кызырлып чоруур, ынчангаш силер дириг арктаннарны-даа, мөчээнерни-даа ут-лайн чорунар, чылдың-на май 9-та Тиилелге хүнүн демдегелеп байырлаңар дээн чагыынга Кызылдың 12 дугаар школазындан ат-сурагы эки турачы Вера Байлактың салгалы Айыраа Хертек мынча деп харыылаан: — Мээң кырган-авамның

авазы дайынны эрткеш, 10 уруну божуп өстүрген Маадыр болган. Ол — муңчу малчы чуртунуң езулуг патриоду киж Бис дайын болгаш тылдың хоочуннарын көргөн, оларны биле кады чурттап турган сөөгү салгалы-дыр бис. Бисте хүлээлгевис — оларның киж бүрүзүнүң адын мөңгөжиде уjurлуг бис. Бис, амгы үең салгалдары, олындыг болур-дээрзин силерге аазап тур бис. Байырлыг езулалдың бис даажының адаанга мөчээң мадырларга чечектерни чыылганар салган.

ТИИЛЕЛГЕНИҢ ПАРАДЫ

Май 9. 10.00 шак. Арат шөлү. Тиилелгениң 71 чылынга тураскааткан парад эгелээн. 1945 чылдың май 1-де рейхстагтың кырынга Кутузов орденниң 2-ги чадазының эдилекчизи Идрицкийниң 150 дугаар адыгжы дивизиязының дайынчы тугун Алексей Берест, Михаил Егоров болгаш Мелитон Кантария кадаан тугунуң хоолгазын Кызылдың Арат шөлүңге Новосибирскиниң дээди шериг командьлал училищезиниң тергиннери тудуп алган марштап үнүп келген. Олар Сирияда Пальмира хоорайга маадырлы-биле мөчээң Россияның Маадыры Александр Прохоренкону ажааган езулалдан Тываже келгеннери бо.

РФ-тиң камгалал сайыды С.К.Шойгунуң чурттуң хамаатыларынга байыр чедирген телеграмманы Тываның кол шериг комиссары Юрий Марков номчуп таныштырган:

«Эштер солдаттар болгаш матростар, сержанттар болгаш старшиналар, прапорщиктер, мичманнар болгаш офицерлер! Эргим хоочуннар! 1945 чылдың май 9-та фашисттер Германия бүрүнү-биле чылча шаптырып, кижилер төрелгетенинде туруп көрбээн эң улуг хемчээлдиг болгаш кадыг-дошкун Ада-чурттуң Улуг дайыны доозулган. Совет кижилер аар-бергени, кызыгдалды болгаш чидириг эртип тургаш, дошкун дайынны тиилеп, Төрээн чуртунуң хамаарышпас

чоруун болгаш хосталгазын кадагалап арттырып алган. Бис амы-тынын камнавайн, фронтуга дайылдажып турганнарның, тылга амыр-дыш чок, быжыг тура-соруун көргүзүп ажилдап турганнарның дугайында ыдыкты-биле сактып чоруур бис. Тиилекчилерниң үе-чегезиниң маадырлыг чоруу кезээде эрес-дидим чоруктуң, чаныш-сыныш чок тура-сорукуң болгаш Төрээн чуртка ханы бердинишкениниң үлегер-чижээ болуп артар. Бөгүн РФ-тиң Чепсектиг Күштериниң хууда составы дайынчы чаагай чаңчылдарны сагывышаан, чурттуң шериг айыыл чок чоруун хандылар талазы-биле кол сорулгаларны ак сеткилдиг-биле күүседип турар.

Хүндүлүг эштер! Тиилелге хүнү-биле силерге байыр чедирип тур мен. Быжыг кадыкшылды, аас-кежикти болгаш Төрээн чурттуң чаагай чоруу дээш моондаа соңгаар эрес-дидим бараан болурун күзөдүм. Хоочуннарга ханы мөгейи!

Россия Федерациязының камгалал сайыды, армияның генералы Сергей Шойгу».

Парадта чыскаалган кезектерни ТР-нің кол комиссары Ю.Марков эргээн соонда, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга байырлыг парадка Кызылдың гарнизону белен дээрзин илеткээн.

— Бөгүн Калининградтан Владивостокка чедир улуг чурт-тувус шуптувуска ниити, кижиле

бүрүзүнүң бодунга амы-хуу — кол байырлалды демдегелеп турар.

Өөрүп четтиришкениң сестерин бо чырык байырлалдың кол маадырлары бистиң эргим хоочуннарымыска сөглээр-дир бис. Бо Тиилелгени боозунуң хы-

лыжыңга эккелген дайынчыларга, ажык дээр адаанга цехтерге ону каңнап соккан ажылчыннарга, шөлдерге болгаш фермаларга ону өстүрүп турган колхозчуларга, эжелекчилерниң адаанда черни хып турар кылдыр тулчуп чорааннарда Россияның амгы, дайын соонда чылдарының салгалдарындан ханы мөгейи!

Эргим хоочуннар! Бөгүн өлүм чок полктун колонналарында силерниң дайынчы эштерикер силер-биле кады туруп болгаш эртер онзагай хүн! Шупту, дайын шөлдеринге чок болганнар, шериг госпитальдарында өлүмнүг балыгларындан чок болганнар, дайын соонда чылдарда чок болганнар! Россия-жи черде ол дайын болгаш ол Тиилелге дугайында тураскаал болур кылдыр муң-муң самбыралар болгаш тураскаалдар тургустунган, аңгы-аңгы хоорай-суурларда мөңгө от өшпейн хып чыдар! Ынчалза-даа өлүм

Дүүн «Сактып чор бис! Чоргаарланып чор бис!» деп ачы-буян марафону болган. Аңаа 1 млн 45 муң 757 рубльди чыгган. Ол тураскаал чүгле эки турачыларның салгалдарына эвес, а биске, аныяктарга сактып, чоргаарланып чоруур кылдыр турар уjurлуг. Парадтың аныяк киржикчилери! Силер Маадырларның салгалдары-дыр силер! Бистиң республикавыстың, Россияның келир үези силерниң холунарда. Силерниң кырган-ачаларыңарның маадырлыг чоруу силерни чаа-чаа маадырлыг херектерже чүглендирер болзун! Россияның хей нациялыг чоңу — Тиилекчи чоң делгезезин! Улуг байырлал-биле! Тиилелге хүнү-биле! Ураа!

«Тиилелге хүнү» деп байырлалдың ыдыктыг ырызын Алла Саратовкинаның удуртканы хор күүседирге, парад эгелээн.

Чыскаалдың эгезинде «Өлүм

Кызылдакадет училищезиниң сургуулдарының чыскаалың уучилищениң директору полковник Андрей Киселев баштап алгаш эрткен. Бо өөредилге чериниң тергиннери 8 «а» класстың кадеттери хүндүлүг таңнылыг турар эргени чаалап алган.

Оларның соондан Кызылдың шупту школаларындан кадет класстарның шылгараан класстары, ортумак профессионал өөредилге черлериниң бүлүктери чыскаал-биле эрткен. Бичи оолдарның боттарын шериг езу-биле алдынып, чаасты хүнде бажы бедик, дурт-сыны дорт марштап эртип турары көргөш, бирде чаптап, бирде чоргаарланып, бистиң келир үевиште сүбөдейлеривис, шойгуларывыс болардан үнер дээрзин бодап, парадты мага ханып көрдүм.

Айлаң ДАРЖАА

Владимир ЧАДАМБАНЫҢ тырттырган чуруктары

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХАРЫЛЗАА АДЫРЫ БУРУНГААР ХӨГЖҮП ТУРАР

Май 7 – радио болгаш харылзаа ажилдакчыларының профессионал байырлалының күнү. Ону демдеглээри-биле «Тывасвязьинформ»-н албан чериниң хуралдаарының ажилдакчылары талалары.

Харылзаа ажилдакчыларының байырлыг ужуражылгазын ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол чыылганнарда профессионал байырлалын ачытыр байыр чедирип, алыг сөстөрни чугаалаан. Чазак Даргазы ужуражылгазында «Тывасвязьинформ»-н черинге чедип, амгы үеде харылзааның кайы хире сайзырууларын сонунурап көргөш, алап демдеглээ: «Бистиң республикада харылзаа адыры өскөн чыдып калбайн, бурун хөгжүп турар-дыр. Беш чыл бурунгаар үе-биле деңнээрге, азы эки сайзыралды алганын билдире. Харылзаа адыры өскөн дериг-херекселдер-биле сөглөнип турар. Ол ышкаш албан черинде дээди эр-тер аныяк специалистерниң келгени өөрүнчүг-дүр, азы аныяк мергежилниң, азы турар ажилының ду-рунда таныштырып турар. Эр хейлер! Келир үеде тувустуң хөгжүлдесинге аныяк үлүг-хуузу улуг идиг үр дээрлиг чугаажок. Ынчан хөгжүлдениң оруунче шуп-шуп демниг базаалыңар деп

«Харылзааның мастери» атты Урана Насюрюнга тывыскаан.

кыйгырар-дыр мен!» – дээрзин, ол чугаалаан.

Байыр чедиришкениниң соонда харылзаа адырынга ак сеткилдиг бараан болуп келген ажилдакчыларга күрүне шаңналарын Тываның Баштыңы – Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол тывыскаан. Оларның аразында удуртукчулардан эгелээш, бөдүүн ажилчыларга чедир бар. РФ-тиң Харылзаа болгаш коммуникация яамызының Хүндүлел бижин Сылдыс Хертекке, Саида Дадыга, РФ-тиң Харылзаа болгаш коммуникация яамызының өөрүп четтиришкениниң бижиктерин Кызылдан Татьяна Ахпашевага, Эльвира Киссерге, Шагаан-Арыгдан Ха-

сан Ховалыгга база РФ-тиң Харылзаа болгаш коммуникация яамызының «Харылзааның мастери» атты ТР-ниң информатизация болгаш харылзаа сайыдының оралакчысы Урана Насюрюнга, телеграфист Елена Чанчинковага база Людмила Самуська дамчыдып берген. Ол ышкаш Тыва Республиканың хүндүлел бижин Марина Баталовага, база ТР-ниң өөрүп четтиришкениниң бижиктерин Роман Назимовка, Эртине Серенотка, Виктор Кыргыска тывыскаан. Оон ыңай Вера Уразова, Марина Саая, Сергей Санников, Надежда Саранина, Александр Сат, Мерген Сан-оол ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа яамызының

хүндүлел бижиктеринге төлептиг болган. Харылзааның чамдык ажилдакчылары ТР-ниң информатизация болгаш харылзаа яамызының өөрүп четтиришкениниң бижиктерин алганнар.

Күрүне шаңналынга төлептиг болганнарның бирээзи «Тывасвязьинформ» ААН-ниң чигине директору Сылдыс Хертек өөрүп четтиргенин илередип, база байырлал таварыштыр бодунуң коллегаларынга байыр чедирип, чедишкенини күзгүн. Оон соонда Эрзин кожунуң чагырга даргазы Олег Хертек интернет четкизин дамчытыр эрзинчилерниң өмүнээзинден изиг байырны чедирди. Шынап-ла, магалыг апарган шаг-дыр ийин, дуу ол кыдыг-кызыгаарда Эрзинден бээр найысылалче кээп турбас, ажил-агынының медээлерин интернет таварыштыр дамчыдып олурар апарган. А харылзаа адыры бистиң республикада дыка бурунгаар хөгжүп орар деп дорту-биле чугаалап болур.

Ынчап кээрге, бо шаңнал алган харылзааның ажилдакчыларын мергежилниң тергилериндир дээр болзумза, частыгы турбас. Чаңгыс ол-ла ажилынга бүгү назынында бараан болуп чоруу дээр шилип, өөренип алган эртеринге ол хире бедик бердигени болур база күш-ажылы оларны каастап чоруур.

Ася ТЮЛЮШ.

Виктория ПАЧУГИНАНЫҢ тырттырган чуруу.

Чимит-Доржу ОНДАР: Оон чүткүлү улуг киж

1977-1985 чылдарда Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Чимит-Доржу Байырович Ондар:

Тывага индустрияның эгизин салып турган, оон соонда буураан «Даг-дүгү» комбинатты катап тургузар дээш, республиканың Чазак улуг ажилды боттандырып турар. Шолбан Валерьевич ол сорулгазын күөседип шыдаар деп бодаар мен, чүге дээрге оон чүткүлү аажок улуг киж. Ынчангаш Ак-Довуракка байырлал келир! Аңаа бүзүрээр мен.

Кызыл — Хандагайты авто-орукту федералдык эрге-байдалдыг болдурарын, Кызыл хоорайның аэропортун чаар-тырын улуг бергелерни эртип чорааш, чедип алды. Чадаана — Кызыл аразында бедик вольтулуг электри шугумун туткан. Шагаан-Арыг болгаш Ак-Довурак хоорайларга чаа котельнаяларны болгаш чылыдылга четкилерин тудары нарын айтырыг. Ол айтырыг Чазактың контролунда турарын билер мен.

Көдээ ажил-агы сандараан соонда, республиканың удуртулгазы ол адырны камгалаары-биле дээштиг хемчеглерни ап, кижилерни «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө», «Аныяк өг-бүлөгө кыштаг», «Инек — чөмгөрикчи малым» деп төлөвилелдерниң дузазы-биле ажил-ишче хаара тудуп, акша-хөреңгини тускайлап келген. Көдээ ишчинин аталдарын көдүрер талазы-биле өске-даа хемчеглер көдээ ажил-агы продуктунуң хемчээлин улгаттырарына чедирип турар. Чижээ, сөөлгү ийи чылдың дургузунда малдың баш саны ийи катап өскөн. Чүгө бо көргүзүг безин Тываның сайзыралына улуг деткимче деп санап болур арганы тывыскаан.

Эштер хоочуннар! Экономиканы катап көдүрери-биле боттарывыстың арга-дуржулгавысты аныяктарга көргүзөр ужуруг бис. Тыва ниитилелдин мурнунга бистиң хүлээлгевис ол. Үрегдекчилер звес бис, ынчангаш бодувустуң республикавыстың улус ажил-агынын катап тургузарына болгаш сайзырадырынга киржип, чүнү кылырын айтып бээр ужуруг бис. Бистиң сөзүвүстү чон манап турар. Ажил-агы кылыр күш бисте чок, ынчалза-даа үнелиг сөзүвүс-биле, арга-сүмөвис-биле улуг салышкынны кирип болур бис. Бистиң хүлээлгевис болгаш амыдыралывыстың сорулгазы мында.

gov.tuva.ru

ЧИИК АДАК МАҢНАЖЫЫЛЫ...

Тиелге хүнүнүн 71 чыл-ы байырлалын таварыш-чиик атлетика эстафетамай 7-де Кызылга болуп сен.

Чиик атлетика эстафетазы-ирижири-биле школачылар, амак болгаш дээди өөрө-терлериниң сургуулдары, аныяк аңгы-аңгы ажилчин тективтери чыгылып келген. Спортчулар болгаш оларның ажилчылары шупту команда-биле бот-боттарындан ылып турар тускай бижиктерлиг ер кеткилзэн. Кымның кан-киржип келгени ылгалып үп турар.

Эстафета киржикчилериниң ылып эртер оруу — Кызылдың Төвү тураскаалдың чанын-эгелээш, Кызыл партизан-Чехов, Ленин кудумчуларын-еш, Совет Тываның 5 чыл-ионунга чедир. Ынчангаш кудумчуларның оруктарында ажилдакчылары, эмгөжөк чыскаалыпкан турлар. Олар ажилчыларны бо кудумчуларже ирбейн турар болду.

Киржир күзөлдиг команда-шупту чыгылып келгенде, фетаның организакчылары Кызыл хоорайның спорт шко-лының Чиик атлетика феде-рациязының ажилдакчылары спортчу командаларга Тиелге-биле байыр чедиргеш, тылдаага чедишкенини эң.

Эстафета киржикчилерин 3-күчкө чарган. Школачылар, ор-то болгаш дээди өөрөдиг-териниң сургуулдары, ажил-коллективтер. Оларның

иштинден уруглар, оолдар ко-мандаларын аңгылаан. Бир командада 10 спортчу бар.

Бирги бөлүктүн школачы уруглар чарыжы-биле эстафе-та чарыжы эгелзэн. Спортчу хемчегниң кол судьязы Кызылдың педагогика колледжизиниң чиик атлетика башкысы Василий Да-наа спортчуларга стартче халып үнер команданы берген.

Киржикчилерниң белеткели шыырак болганындан спортчу бүрүзү бодунуң эртер ужуруг черин улуг бергедээшкн чокка халып эртип турган. Тренер башкылар болгаш аарыкчылар командаларының киржикчилери стадионче кирип халып келгиге чедир, оларга бүгү талазы-биле эптиг байдалдарны тургузуп берип, сагыш-човап турганнар.

Спортчуларның айыыл чок чоруун харылаары-биле, олар-ның соондан дүрген дуза маши-назы хайгаарап чораан. Чарыш-ка белеткел чок халаан чам-дык спортчулар, тыныш орган-нарының бергедээшкн дүрген дуза эмчилериниң дузазын алып ужулга база таварышканнар, харын-даа улуг кемдээшкн алган спортчу чок болган.

Чамдык командаларның спортчулары өске командаларга четтирбейн, оранчок мурнунга халып кээп турган. Чарышка шыырак белеткенгени оон-на илдең. Оларның тренер башкы-лары болгаш аарыкчылары спортчузун улуг чоргаарал-биле уткуп, финишче дүрген кирип халып хей-адын бедидир ал-гыржып шаг болган.

«Чиик атлетика эстафетазы

чанчыл езугаар чылдың-на эртип турар. Бо чылын ниитизи-биле 33 командада 330 спортчу кириш-кен. Спортчу командалар саны эрткен чылга бодаарга, эвээш-даа болза, спортчуларның чарышка белеткели эки болган» — деп, культура, спорт болгаш аныяктар политиказының та-лазы-биле департаментизиниң ажилдакчысы Айдыс Монгуш демдегледі.

Шаңналдар бээриниң байырлыг чыскаалына шупту спортчу командалар чыгып келген. Оларның аразындан тиелекчи командалар Кызыл хоорайның спорт школазының Чиик атлетика федерациязының ажилдакчыларының холундан алдын, мөңгүн, хүлер медальдар болгаш хүндүлел бижиктерни алып аас-кежиктиг болганнар.

1-ги бөлүктө школачылар. Уруглар командаларының аразындан 1-ги черни — Кызылдың 12 дугаар школазы, 2-ги черни — Кызылдың 3 дугаар школазы, 3-күзүн Кызылдың кадет шко-лазының спортчу командалыг алган. Оолдарда: 1-ги черге — Кызылдың 8 дугаар школа-

зы, 2-ги черге — Кызылдың 14 дугаар школазы, 3-кү черге — Кызылдың 12 дугаар школазы командалыг.

2-ги бөлүктө сургуулдар. Уруглар аразындан 1-ги черни — Кызылдың транспорт технику-му, 2-ги черни — Кызылдың медицина колледжизини, 3-кү черни — Тываның политехниктиг техникуму алган. Оолдарда: 1-ги черни — Кызылдың педагогика колледжизини, 2-ги черни — Онза байдалдар яамызы, 3-кү черни — Тываның күрүне университе-ди чаалап алган.

3-кү бөлүктө Кызылдың ажилчин коллективтери чарыш-кан. Оларның иштинден 1-ги черни — Тываның күрүне университе-ти, 2-ги черни — Тываның политехниктиг техникуму, 3-кү черни — Кызылдың 3 дугаар школазының коллективни алган.

Шак мындыг спортчу хемчег-лерниң чылдың-на болуп тура-ры өөрүнчүг. Спорт дээр-ле кижиниң кадыкшылы болгай. Ынчангаш кижилер бүрүзү спорттун кандыг-ла бир хевиринге сонун-галдыг болур ужуруг.

Сайсуу ДАРГЫН-ООЛ.

«КЫРЫЫР-ДАА ЧАЙ ТЫППАС-ТЫР БИС»

Тиелелгениң 71, ТАР-ның тургустунганындан бээр 95 чыл оюнга база Тываның аалчыларына хүндүткел чылынга тураскааткан республиканың хоочуннарының аразына көрүлдө май 7-де Эрзин суурга эрткен.

Май 7. Эрзин суур. 12 шак. Культура бажынының дужунда Маадырларга тураскаал чанында хоочуннар болгаш бо кожуундан Ада-чурттуң Улуг дайыныче аъттанган эки турачыларның чуруун туткан школачылар байырлыг шинчилиг кеттинген чыскаалыпкан.

Эрзин кожуун чагыргазының даргазының социал политика талазы-биле оралачызы Нина Чоодуевна Дагжы:

— Хүндүлүг аалчылар, эрзинчилер, «Көк аржыылчыгаш» фестивалдың киржикчилери!

Кел чыдар улуг байырлап Тиелелге хүнү-биле Эрзин кожуун чагыргазының, эрзинчилериниң өмүнээзинден силерге сеткиливистиң ханызындан изиг байыры чедирерин чөпшээрер көрүңер.

Чылдар эрткен тудум, Улуг Тиелелгениң арыннары төөгүже ырап бар чоруур. Тиелелгени чаалап берген солдаттар, тылдың хоочуннары болгаш бо дайынның херечилериниң одуруу кызырлып-ла олар. Ынчалза-даа бистер, амгы үеде чурттап чоруур кижилер, кижилер төрелгетениң төөгүзүнде туруп көрбээн хөй чидиргилериг бо каржы-дошкун дайынга амы-тын харамнанмайн, биске хосталганы чаалап берген, кырган өбелеривисти утпайн сактып чорууру, салгалдарга Төрээн чуртунга ынакшылды кижизидери — бистиң ыдык хүлээлгевис.

Тыва эки турачылар дайын шөлдеринге маадырлыгы-биле тулчуп, тиелелге боттарының үлүүн киригенер. Оларның аразында Эрзин кожуундан бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс база

Хоочуннар — байырлыг чыскаалда.

бар: Айыжы Иргит, Багбуужап Иргит, Барба Иргит, Дажымба Данил, Кыргыс Идам, Сынаа Кыргыс, Томур Соян, Чапсын Соян, Яндак Ноозун.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында фронтуга дузалажып, Тиелелге дээш эвээш эвес үлүүн киригенер аравыста бар. Оларга Зинаида Ношпуну, Мария Суван-оолду, Нугуй Шулууну, Александра Аракчааны хамаарыштырып болур — деп, ол чугаалааш, ам аравыста чок маадырларның аттары кезээде уттундурбас болуру-биле кажыыдал минутазын чарлады.

Байырлыг чыскаал соонда фестиваль-даа бодунуң ажылын эгелээн. Негелде езугаар бир кожуунга-ла 15 минута бээр.

Эрткен чылгы фестивалдың киржикчилери Эрзин болгаш Кызыл кожуунуң Сукпактан бот-тывынгыр артистер мөөрейден дашкаар көргүзүглерин бараалгаткан соонда, Мөңгүн-Тайгадан хоочуннарының бот-тывынгыр артистери сценаже үнүп келди. «Дыңна, Тыва!», «Казанакка» болгаш «Үрезинчигеш» деп танцыны база «Дилги» деп басняны күүсеткеш, мөңгүн-тайгажылар сценаны Барыын-

Хемчик кожуунуң хоочуннарына чайлап берди.

Барыын-Хемчик кожуунуң «Өреге», Чеди-Хөлден «Дамырактар» матрос танцылары ырылары-биле көрүкчүлерниң сагыш-сеткилин хайныктырып турду.

Дараазында Кызыл хоорайдан «Чырык күзел» «Дуруялар» деп танцыдан эгелээш, ийи кижиниң күүселдезинге «Казанакка», «Көк аржыылчыгаш» (Доорга Дулуш), шопулактарлыг ансамбль, «Ол ыдык чылдарга мөгейээли» деп ырыны база 15 минута дургузунда үндүрүп четтигиптилер.

Чаа-Хөлден Дегут Демчик «Хүндүлээчел Тыва» деп бодунуң чогааткан шүлүүн, Ак-Довурактан хоочуннарының «Кадыннар самы», Улуг-Хемден артистерниң тыва бала-согааш туткаш, оркестр кылып, хөгжүм аялгаларын ойнааны онзагай болган.

Эрзинден Чечена Дензин «Бола дүжүмге кирер» («Мне часто снится...») деп шүлүктү номчуп турда, шүлүктүн сөзүгелинде концлагерьлерде кижилерниң амыдыралының дугайында слайдылар чоруп турда, көрүкчүлер карааның чажын аштап олурдулар. Бай-Тайгадан Григорий

Санчааның дайын дугайында чыынды ырларны (поппури), ол-ла кожуундан Нина Күжүгет бичии Айдың Чюдюк-биле кырган-ава биле уруунуң диалог-шүлүүн, Хөктүг-оол Ховалыгының «За дружбу, товарищ», Кызыл хоорайдан Доорга Дулуштуң «Көк аржыылчыгаш» деп ырыны, Михаил Кызыл-оолдуң «Матростуң» танцызын күүсеткенин, чеди-хөлчүлерниң «Кырыыр-даа чай тыппас-тыр мен» деп ырызын кажан-даа утпас боор мен.

Көрүкчүлер аразында садыг шугумунуң хоочуну Вера Шойдун Чөөн-Хемчиктен киржикчи «Элдек шыңгырааштан» үзүндүнү

«Чырык күзелдин» удуртукчузу Д.М.Ак-кыс.

тепкеш баарга: «Өдек кургаза-даа, чыдын салбас, көрөм» деп тыва улустуң үлегер домаан баштак аянга, хоочун угбайның чиик чараш күүселдезин чаптап, мынчаар ажыглаанын деткип олурдум.

Көрүкчүлер-даа онза чорду. Сценада артистер-биле кады ырлап, деткип олурар мындыг көрүкчүлерге үрде таварышпаан мен. Ниитизи-биле чүс катап дыңнаарының орнунга чаңгыс катап көргени дээр. Келир чылын бо фестиваль бо чылдың тиелекчилериниң чуртунга эртер.

Ниитизи-биле фестиваль-даа бедик деңгелге эртти.

Эрзинчилер-даа аңаа шыраак белеткенгенин көргүстү. Көрүкчүлерниң аразына Эрзин кожуун эмнелгезиниң эмчилер көрдүмзүн байдалдарга бел болуру-биле олурдулар. Көж 11 шакка чедир ол эмчилерни ачы-дузанын бот-тывынгы артистер албаанын онзаа демдеглекседим. «Мында чымыштыг, оюн-баштак, ыр-шоорлуг амыдыралды чуртта эртип чоруур улус аныяксы болбайн аан» — деп чугаалажы органын дыңнааш, бо кижилер фестивалдың киржикчилерин чоргаарланып олурар чорду. Кызыл кожуундан 84 харлыг Рокенден, 78 харлыг Галина Бесмертных фестивалдың туска шаңналын болгаш РФ-тин Пенсионерлер эвилелиниң туска шаңналын Тывада регионалды салбырының даргазы Анчима Донгатовна Ооржактан алды. Тхар ажыг хоочун бот-тывынгы артистер 23 кижиле, оларның ичинде Бай-Тайгадан болгаш Кызыл кожуундан 6-6 кижиле киржикчилерин демдеглевес аргажо.

Тускай шаңналдар дыка ха болган. Жюри кижигүннери о тодарадырда, киржикчилерниң чегум мергежили кандыг турган база өөренип көрүп турган үндүргенин мактавас аргажо.

Тыва Республиканың Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Догар Сагаан-оолдуң удурткан жюри дээди шаңналды Кызыл хоорайдан «Чырык күзел», бичиги чергениң лауреаттарының дипломнарын Чөөн-Хемчик болгаш Чаа-Хөл кожууннары ийиги чергениң лауреадының дипломун Бай-Тайга кожуунуң үшкү чергениң лауреадының дипломун Ак-Довурак хоорайны бот-тывынгыр коллективтеринге тывыскан.

Дарый АВЫД

Авторнуң тырттыргаш чуруктары

«71 БУЯННЫГ ЧОРУК»

Апрель айның төңүзүндө Кызыл хоорайның 6 профессионал өөредилге албан черлериниң сургуулдары хоочуннарга адрес-тиг дуза чедирер «71 буянныг чорук» деп бүгү-российжи акцияга киришкен. Чыл санында волонтер ажилдарга сургуулдарны кириштирери-биле ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызы база Республиканың кижизидилге сайзыралының төвү бо ажилды чорудуп турар.

Элээдилерге улуг назылыгларга камныг, сагыш човангыр боорун чаңчыктырып, патриотчу кижизидилгени күштелдирер сорулга-биле хоочуннарының

бажыңнарын аштап-арыглаар даалганы оларга берген. Тудуг, транспорт, политехниктиг техникумнарның, эмчи, уран чүүл колледжилериниң база олимпийжи курлавырлар училищезиниң сургуулдары бажыңнар девискээрлерин аштап-арыглааш, богун ыраткаш, септелгениң нарын ажилдарын безин кылганнар.

Апрель 27-де олимпийжи курлавырлар училищезиниң сургуулдары концлагерь хоругдатканы чораан Иван Микитюктуң квартиразына четкенер. Волонтер-сургуулдар хоочуннуң гаражын аштап-арыглааш, ооң

дилээ-биле мөөңү-биле садар баазадан аш-чегин саткаш, квартиразына чедирип бергенер. Иван Михайлович сургуулдарны вареньелиг булочкалар-биле хүндүлөп, четтиргенин илереткен.

Республиканың эмчи колледжизиниң «Камгалакчылар» деп студентилер отрядының кижигүннери Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуну Николай Сухининниң бажыңына аалдап четкенер. Олар хоочуннуң бажыңына чаагайжыдылга база часкы тарылгага белеткел ажилдарын кылганнар. Хоочуннуң бажыңына «Мында дайын хоочуну чурттап турар» деп бижик-демдекти байырлыг байдалга аскан.

Ол-ла хүн олимпийжи курлавырлар училищезиниң 1-ги курузунуң сургуулдары Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Валентина Грейцерованың квартиразына четкеш, аштап-арыглааш, соңгаларын чүп бергенер. Ажил төнөргө, хоочун уругларны шайладып ора, бодунуң амыдырал-чурттагызын база солун сактышкыннарын төөгүп берген.

«71 буянныг чорук» деп акцияның активчи киржикчилеринге

Тываның тудуг техникумунуң волонтер-сургуулдары.

Тываның тудуг техникумунуң сургуулдары база хамааржыр. Көрөй дайынының хоочуну, инвалид Алдын-Херел Кууларның бажыңына келир үениң тудуг-жулары чиик септелгени кылып бергенер. Хоочун оларның ажилына дыка таарзынып, четтиргенин илереткен.

Кызылдың транспорт техникумунуң сургуулдары Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуну Эсфирь Медведеваның квартиразының дээвирилериң агартыр чугайлааш, ханаларына шавыгларны (обои) чыпшыргаш,

аштап-арыглап бергенер. Уран чүүл колледжизиниң сургуулдары Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуну Петр Никифорович Вишуренко биле ооң өөнүн ишти Дина Кирилловнаның дачазының девискээрин, бажыңын аштап-арыглап, огород ажилдарын кылганнар.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге база тылдың хоочуннарына дуза чедирер буянныг акцияга 25 муң ажыг сургуулдар болгаш волонтерлар киришкен.

Алдынай СОЯН

Активчи сургуулдар ажил үезинде.

ЭДЕГЕЙЖИЛЕР, ЭР ХЕЙЛЕР!

Апрель айның 22-27 хүнне-нде чаңчыл болган Бүгү-Россияның аныяктарының юби-лейи XV Дельфий оюннары-на чылын Тюмень хоорайга-да денелге болуп эрткен. Билейлиг оюнга Россияның-ту федералдыг округта-дан, чурттуң 68 субъекти-инден культура, уран чүүл-газы-биле 500 ажыг муң-дакчылар аразындан ши-ринген 10-25 хар аразында-да киржикчилер уран са-мчааны-биле адааннажып-мейлешкеннер. XV Дельфий-нарының ажыдышкынынга-Россияның Президентизи Вла-димир Путин, Чазак Даргазы-Владимир Путин, даштыкы-ылзаалар сайыды Сергей-Степанов, өөредилге болгаш эр-сайыды Дмитрий Ливанов,-егейниң космос станция-да экипаж бөлүү болгаш-е-даа хүндүлүг төлээлерниң-ыр чедиришкени келген. Бүгү оюнга Тываны төлээлеп, устун танцы» мөөрейинге 14 харлыг бөлүккө «Эде-гей», 15-21 харлыг уруглар бө-

лүүнге республиканың уран чүүл школазының «Сайзана» танцы-сам бөлүү, улустун ырызының чаңгыстың күүсел-дезинге Кызылдың уран чүүл колледжизиниң сургуулу Мунду-кай Лопсан, чурулга мөөрейинге Н.Рушева аттыг уругларның чу-рулга школазының төлээзи Юлия Иванова баштаан, ниитизи-биле 43 кижиле «Россияның На-ционал Дельфий оюннарының Соединения» чалалгазы-биле Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазының ора-лакчызы Ирина Самойленко киришкен.

Россияның эң-не шилин-дек, уран талантылыг аныяк-тары 29 аңгы хевирге мөөрей-лешкениниң түңнелинде «Улус-тун танцы» хевирге респуб-ликада билдингир апарган танцы бөлүү «Эдегей» хүлс-медальга төлөтпег болган. «Эдегей» бөлүүнүн чаптанчыг-самчы кыстары 5 харлыындан-эглел, алды чыл дургузунда Ай-лана Вячеславовна Дирчинниң удуртулгазы-биле өөренип ту-рар. Олар 2014 чылда Санкт-

Петербург хоорайга болган Бүгү-Россия чергелиг IV Северное сияние аттыг танцы мөөрейинге киришкеш, дээди шаңнал Гран-при болгаш 1-ги чергениң лау-

реат атты чаалап алган.

Тыва Республикавыстың адын бүгү Россияга төлөтпег-биле алдаржыдып чоруур, тыва уран чүүлдүн бичии сылдыстары

«Эдегейжилерге» болгаш баш-кызы Айлана Дирчинге ам-даа чайынналчак чедишкенинни күзеп каалы.

Бистиң корр.

Орук ажил-агыйында

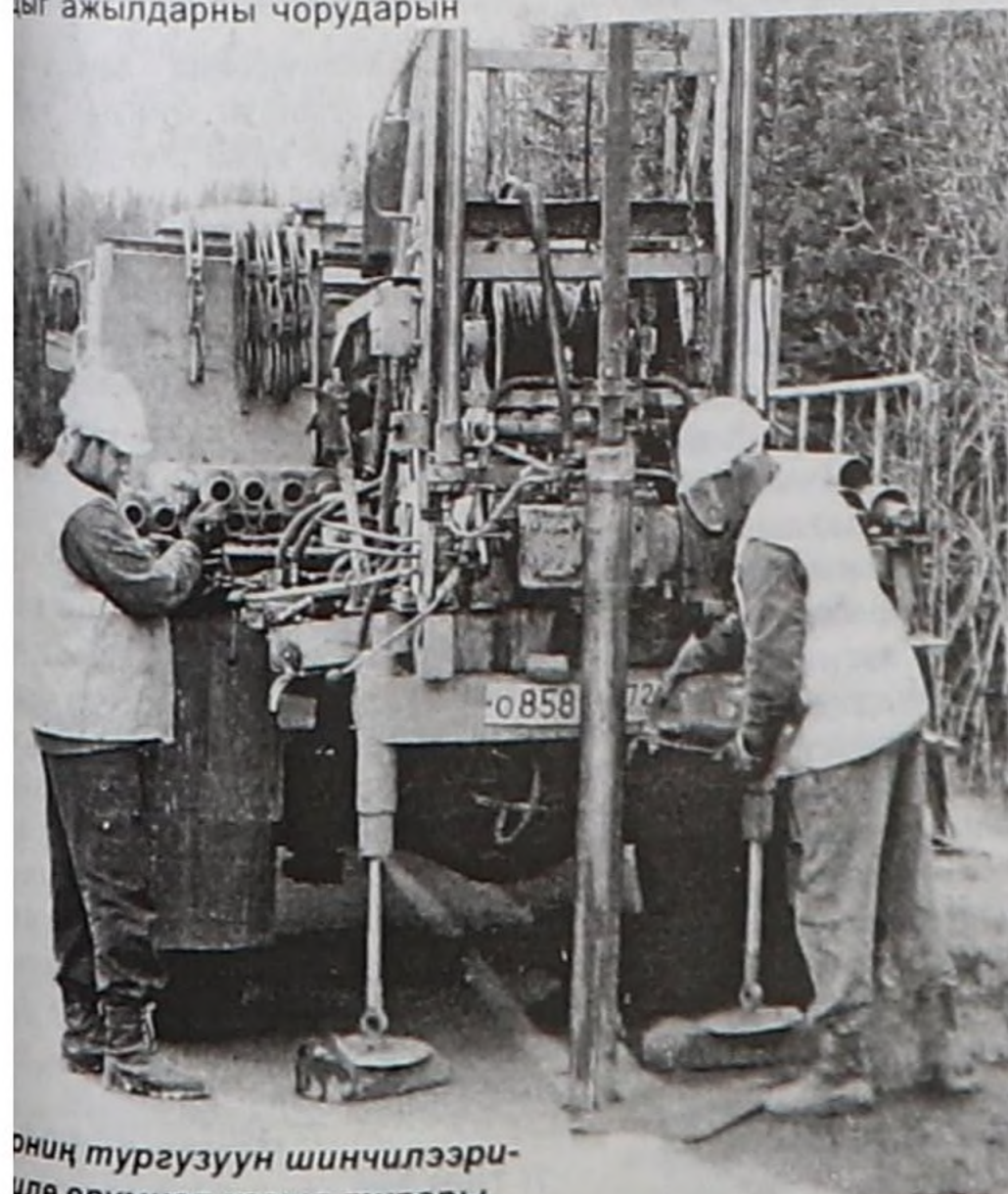
ЧАА ДЕРИГ-ХЕРЕКСЕЛДИ АЖЫГЛАП...

Красноярск крайның Ус-ниң болгаш Арадан суурнуң-искээринде М-54 федерал-автооруктуң 642 – 664 ки-лометр участогунуң капитал-телгезин чорудар конкурс-улган. Амгы үеде ооң ти-иизин Барнаул хоорайның-«Сибирская перспектива» КХН-орук-тудуг организациязы-евилел ажилдарын кылып-ээн.

«Енисей» М-54 федералдыг-оруктуң 624 километрден-километринге чедир орукту-чылдарда кылган. 40 ажыг-дар дургузунда бо участка-зы-даа септелге ажилдары-тутунмай келген. Беш ки-ел тургустунган ажилчын-«Sokkia GRX 1, Leica TS06» дериг-херекселдери болгаш-ы-үениң технологиялары-би-оруктуң компьютерлиг маке-тургузуп, ооң кайы кезээнге-а-а-а ажилдарны чорударын

«Сибирская перспектива» КХН-ниң орукчулары.

Орук тургузуун шинчилээр-иле өрүмнөп казып турары.

кыска хуусаада чедип ап, инже-нер-геодезистиг ажилдарның хуусаазын кыскаладып база ылап шынныын тодарадып алыр-аргалыг болуп. Бо орук участо-гунда асфальт шывыглары тиг-ленген болгаш хоорзаларының чамдызы эргижирээн.

Константин Мороз, Федерал-дыг орук агентилелиниң феде-ралдыг күрүне албан чери «Ени-сей» М-54 автомобиль оруунуң Тыва Республикада эргелелиниң техниктиг салбырының началь-ниги: «Он чылдарның дургузунда М-54 федералдыг автооруктуң Тывада эргелели бо оруктуң чаартылгазы, капитал септел-геи дээш улуг ажылды чорудуп, ооң акшаландырышкынын че-дип алган. Ынчап кээрге, чээрби ийи километр оруктуң асфальт шывын чаа технологияларны ажыглап тургаш чаартып, эр-гижирээн хоорзаларын солуп,

камгалал херимнерни тургу-зары дээш өске-даа ажилдар көрдүнгөн.

Экспертизалар, лаборатор-луг шинчилелдер соонда бо чы-лын кылып чорудар ажилдарның хемчээлин база чарыгдалдарын түңнөп, төлөвилел-чарыгдал документациязын кылгаш, 22 километр орук участогун феде-ралдыг акшаландырышкын-биле чаартып, капитал септел-гезин эгелээр. Ортумаа-биле төлөвилел езугаар бир километр орук участогунуң чарыгдалы 35 миллион рубльден көвүдөвес-ужурлуг. Буйба артында хар көшкөзиге удур узуну 550 метр камгалал серизинде септелге ажилдарын база чорудуп турар бис» – деп, ол чугаалады.

«Сибирская перспекти-ва» КХН-ниң геологу Валерий Ожередовтуң чугаалап ту-рары-биле алырга, асфальт

шывыының адаанга черниң тургузуун 7 метр чедир өрүмнөп-каскаш, ону лабораторияга хы-надыры-биле чорудуп турар. Амгы үеде план езугаар 70 хире-үттү өрүмнөп, казары, 45 суг-бадырар хоорзаларны солууру көрдүнгөн.

1970 чылдарда тургустунган хоорзалар эрип баткан сугнуң хемчээлинге күш четпейн, чар-лып, оруктуң асфальт шывын тиглендирип, үрелиринге чеди-рип, айыылдыг байдалды тургу-зуп турар.

Чээрби ийи километр орук-Ус хемни болгаш кадыр хая-лар дургаар шөйлүп чоруткан. Чамдык черлерде орук дыка-кызы. Хар эрип, сугтур чаа-с-ган соонда, хаялардан даштар-бадарының айыылы база улуг. Төлөвилелче Арадан суурнуң девискээринге электри чыры-дышкынын тургузары, орук чоогунга бажыңнарга эрткен-дүшкен машина-балгаттың кайы-хире дааш-шимээн чедирип турарының хемчээлин хынаары-база кирип турар.

Кызыл – Абакан автомобиль-орук-биле бир хүнде 80 хире аар-чүктүг автомашиналар болгаш-оон-даа хөй чиик автомаши-налар эртип турар. Ынчангаш-автооруктуң чаартылгазын, ка-питал септелгезин чорудары-чугула.

М-54 федералдыг автоорукта-Темный (644 км), Черемуховый (661 км), Шураштыг (947, 950, 954 км) хемнерниң көвүргүлерин-база 9 суг бадырар хоорзаларын-суг ап болурунун айыылы улуг. Ынчангаш часкы үер-чайык-үезинде бо орук участоктарын-да дежурный бөлүктөр дүн-хүн-дивейн ажилдап турар.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган-чуруктары.

Хүннүң медээзи

КАМГАЛАЛ
ЯАМЫЗЫНДАН
ТӨЛЭЭ

Россияның Камгалал яамызының кол курортологу Артур Мерзликин Тывага ажилчын аян-чорук кылып чедип келген.

Ооң келген сорулгазы — Тываның Кадык камгалал яамызының медицина-социал айтырыглар талазы-биле эртем-шинчилел институту-биле болгаш эргелели-биле база Тываның күрүне университети-биле шериг албанныгларның кадыкшылын экижидеринге болгаш аарыгларның профилактиказынга дуза чедирери-биле эм үнүштер бүдүрүлгезин болгаш бойдус-чиг-эт курлавырларын өөренип көөрү.

Тываның девискээринде өзүп турар эм үнүштерниң кижиниң кадыкшылын экижидеринге дузазын өөренип көөрүнүң талазы-биле ажилды бирги үе-чадада кылыр. Эрттирген шинчилелдерин болгаш шериг медицина академиязының деткээн түннелин езугаар алырга, Тывага куткан сугларны болгаш оът холумактыг шайны, биомемделерни белеткээриниң болгаш ону Камгалал яамызының хергелдеринче чорударының дугайында керээлери чарарының дугайын чугаалап болур.

Өске-даа улуг чарыгдал негес төлевилелдерни, чижээ, шериг албанныгларга кадыкшылга туризм, Президентиниң кадет школазының кадеттеринге, даг-адыгы бригаданың шериг албанныгларының уругларынга чайгы кадыкшылга дыштанылганын организаастаарына ачы-дуза чедирерин деткиринге беленин Артур Мерзликин чугаалаан.

Шакынчаар улуг келир үеже бичии башымнар кылдыган. Ол ышакш келир үеде даштыкы эм-таң аймаан солурунун талазы-биле күрүне политиказынга Тываның киржир аргазын база көөрүн дыңнаткан.

ТР-ниң Кадык камгалал яамызының медээлеринден.

Бай-Тайгадан

САЛЫМ-ЧОЛДУН
ТАЛАНТЫЗЫН
САЛГАЛДАРГА

Бай-Тайга кожуунунун Хемчик сумузу-нун хүндүлүг чурттакчызы, «Бай-Тайганың хамнаарагы» аттың эдилекчизи, хөй-ниитичи, «Шын» болгаш өске-даа солун-сеткүүлдерниң доктаамал бижикчизи чораан шүлүкчү. Бай-Тал сумузу-нун алдарлыг огу Данов Очурович Монгуштуң (амгы үеде бистиң аравыста чок) «Мөңгү-легим» деп шүлүктөр чыындызы чырыкче үнген.

Номнун баштайгы таныштырылганы Хемчик суурнун көдээ клувунга эрткен. Ооң редактору Улус өөредилгезиниң тергини, хоочун башкы, чогаалчы Көк-оол Салчак, үнелел берген кижин хөй шаңнал-макталдың эдилекчизи, Хемчик ортумак школазының башкызы, шүлүкчү Тараа Оссур, компьютерге өрүлгезин ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы Зоя Хомушкун үндүргеннер.

Клубка улуг-бичии чон көвей чыылган. «Мөңгүлек» чечен чогаал каттыжышкынының кежигүннери, удуртукчулар, хоочуннар, кады ажилдап чораан эш-өөрү, төрелдери дээш кымнарны чок дээр. Чер-чуртунга, чонунга, эжинге, ажи-төлүнге тураскааткан шүлүктерин Хемчик ортумак школазының өөреникчилери, башкылары, уйнуктары уран номчулуга тергин күүсеттилер. Төнчүзүнде өөнүн ишти Чечек Салчаковна уруглары-биле чонну шайладып, уран талантылыг эргим киживисти сактып, чырыкче үнген шүлүктөр чыындызының номун белекке сунуп, хүндүлөдилер.

Шөңнө ДАРЖАА.

Тээли суур.

АШТААРЫН-ДАА, МОГАП-
ШЫЛААРЫН-ДАА УТТУПТАР

Май 12 — Тываның эң билдингир эртемденнериниң бирээзи Светлана Монгушевна Орус-оолдун төрүттүнген хүнү. Ооң ат-алдарын, ачы-хавыязын кижини чугаалап четпес. Филология эртемнериниң доктору, Тыва Республиканың эртемниң алдарлыг ажилдакчызы, ТР-ниң Чазааның Даргазының эртем адырында шаңна-лының лауреады, Россияның ниитилел эртемнериниң академиязының академиги, Якутия биле Бурятияның күрүне университеттеринде кандидат болгаш доктор диссертациялары камгалаар тускай чөвүлелдерниң кежигүнү. Бо адаанывыс аттардан аңгыда, Россияның эртемнер академиязының Сибирь салбырының Филология институтунда «Сибирьниң болгаш Чөөн чүк улустарының аас чогаалының тураскаалдары» деп академиктиг серияның кол редакциязының, янзы-бүрү эртем үндүрүлгелериниң болгаш сеткүүлдерниң редколлегиязының кежигүнү. Оларның аразында даштыкы-да-даа үнүп турар сеткүүлдер бар. Бо бүгү Светлана Монгушевнаның чүгле Россия-да эвес, оон-даа дашкаар сурагжаанын, бедик ат-алдарлыгын көргүзүп турар.

Ооң намдар-төгүзүн алырга, төк кээп дүшкен чери — Чадаана. Төрүттүнген чылы — 1951. Ада-иези база Тываның ат-сурагылыг, төгүлүг кижилеринге хамааржыр. Ачазы — Ада-чурттуң улуг дайынының киржикчизи, тыва эки турачылар эскадронунун комиссары, Чөөн чүк улустарының университетиниң доо-зукчузу Монгуш Танзынович Байсклан. Авазы Самба-Дарый Чылбаадайовна — Москваның ветеринар техникумун дооскан баштайгы тываларның бирээзи. Кайызы-даа албан-хаакчыг улус болгаш, Чадаанадан аңгыда, Сүт-Хөлге, Улуг-Хемге база Кызылга чурттап, ажилдап чорааннар. Светлана Монгушевна 1969 чылда Кызылдың 2 дугаар школазын дооскан. Ол-ла чылын улаштыр дээди эртем чедип алыры-биле Кызылда күрүнениң башкы институтунун филология факультетинче өөренип кирип алган. Ону 1974 чылда дооскаш, Тываның дыл, литература болгаш төгүнүн эртем-шинчилел институтунун аас чогаал болгаш литература секторунга ажилдап эгелээн. Оон бээр дөртөн ажыг чылдарның дургузунда тыва эртемге бараан болуп чоруур. Аңгы-аңгы чылдарда янзы-бүрү албан-дужаалдарга ажилдап турган. 1982 чылда институттун удуртукчызы идепкейлиг, тура-соруктуг анык эртемденни сектор эргелекчизинге томуйлаан. Ук албан-хүлээлгени Светлана Монгушевна үжөн чыгам чылдарның иштинде күүседип келген. Амгы үеде ол институттун директорунун эртем талазы-биле оралакчызы.

Светлана Монгушевнаның шинчилел ажилының кол угланышкыны — тыва улустун аас чогаалы. Тус-тус жанрлардан колдап турары — маадырлыг тоолдар. 1977-1980 чылдарда Москвага Делегей литературазының М. Горький аттыг институтунун аспирантуразына өөренип тура, «Тыва маадырлыг тоолдарның поэтиказы» деп темага диссертацияны бижээн. Доктор диссертациязын база-ла ук жанрга тураскааткан. 2001 чылда «Тыва маадырлыг тоолдар (текстология, поэтика, стиль)» деп темага диссертацияны камгалааш, тыва кыс улустун аразындан бир дугаар филология эртемнериниң доктору деп эртем чадазын чедип алган.

Адын адаанывыс диссертацияларда база тус-тус монографияларда автор тыва маадырлыг тоолдарның утказын, уран-чеченин, дыл-домаан, сюжет-композициялыг тургузуун сөске, сөзүлгелге даянган сайгарылга азы текстология аргазын колдады ажылавышаан, тодар-

гайы-биле шинчилеп көргүзүп каан. Бо талазы-биле Светлана Монгушевнаның ажилдары чүгле тываларның эвес, өске-даа төрөл чоннарның аас чогаал шинчилелинде эгелекчи, чаартыкчы турушту ээлеп турар. Алтай, хакас дээш, өске-даа омак-сөөк эртемденнер боттарының шинчилелдеринге ооң дуржулганын калбаа-биле даянып, текстология аргазын идепкейлиг ажыглап турар.

Тыва тоолчуларның уран мергежил-ин, ук мергежилдин салгал дамчаан харылзаа болгаш чаңчылдарын Светлана Монгушевна база-ла текстология аргазына колдады даянып сайгарган. Үе-дүптен бээр тоолдарының бир тоолчудан өскезинче дамчып, сайзырап келген тускай чаңчыл болгаш дүрүмнери турганын база оларның ачызында чоннун сагыш-сеткил культуразының дээди үнелериниң чиппейн, амга чедир кадагалаттынып келгенин Ооржак Чанчы-Хөө, Түлүш Баазанай, Ооржак Маңнай баштааш, янзы-бүрү тоолчуларның чижээне сайгарып көргүскөн.

Светлана Монгушевнаның шинчилелдеринде көскү черни ээлеп турар айтырыгларның бирээзи — Сибирьниң түрк болгаш моол уктуг чоннарының аас чогаалының ниитилешкээ, чүүлдежи. Ону ол янзы-бүрү чоннарның чүүлдеш маадырлыг тоолдарын шүүштүрүп тура, дыка хөй чижектерге бадыткап көргүскөн. Чижээ, алдын даңгынаның омур-хевирин дамчыткан турумчаан чурумалдың чүүлдежи: «Ыңай көөрге, ай херелдиг. Бээр көөрге, хүн херелдиг» (тыва), «Ары көрзө, айга тунгей. Бери көрзө, күнге тунгей» (алтай), «Алтынан ай сузу шалчар. Кестиннен кун сузу шалчар» (шор) д.о.ө.

С.М. Орус-оол тускай эртем шинчилелдеринден аңгыда, дыка хөй аас чогаал чыындыларын тургускан. Чижээ, «Матпаадыр», «Койгунак», «Дүрген чугаалар», «Тыва маадырлыг тоолдар», «Алдай-Буучу», «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей», «Далай-Байбың-Хаан», «Ары-Хаан» д.о.ө. Бо чыындылар чүгле тыва чоннун эвес, өске-даа чоннарның аразында нептерегей. Тыва дыл билир чамдык түрк эртемденнер «Тыва маадырлыг тоолдар», «Далай-Байбың-Хаан» дээн чижектиг чыындыларда кирген маадырлыг тоолдарны түрк дылче очулдурга, тускай номнар кылдыр парлаткан. 1997 чылда Новосибирск хоорайга үнген «Тыва маадырлыг тоолдар» деп ийи дылдыг (тыва, орус) том база эң билдингир номнарның санынга кирер. Мооң-биле холбаштыр көөрге, Светлана Монгушевнаның аас чогаалының үлгелери база шинчилелдери дамчыштыр тыва чоннун ат-сураан делегейге тарадып, нептередип чоруур буяны үнелеп четтинмес улуг.

Тыва эртемниң сылдызы

Институтка ажилдап эгелээн үелеринден бээр Светлана Монгушевна чон командировка, чеже экспедиция чорба дээр! Бүгү Тываны каш-каш катап эрп каапкан. Моол, Төвүт, Кыдатка-даа экспедициялап, конференциялап чоруп турган. Ол-бо черлерге чорааш, ылаңгыя а чогаал шинчилекчилери-биле чугаалап бээр, ону албан айтырар, «байырыны чедириңер» дээр. Кожууннарга кад экспедициялап азы эртем-практикт конференциялар эрттирип чоруп тургану таныыр, билер кижилерниң хөйүн кагаар бис. Тоол-домак билер улус сурагга кээп турганын сактып чугаалаар улус-да бар. Ажилдары, ылаңгыя тургускан аас чогаал чыындылары чон аразында эки билдингир. «Матпаадырны» кылы кааныңар дээш, силерге четтиргени илередиксеп чораан кижин мен. Уругларымы ол ном-биле өстүрүп алды. Улуу-биле четтирдим» дээн чижекти чугааларны-даа дыңнап шаг болган бис. Бо чоннун үнелели-дир. Мындыг бедик үнелелди чаалап алыры амыр эвес. Уугу-чыдын, амыр-дыш чок ажил-иш — оо магадылалы. Светлана Монгушевна бо талазы-биле өзүлүг үлгелерлиг кижини чүг Бир эгелээн ажилын албан эчизинге чедирер. Аштаарын-даа, могап-шылаарын-даа уттуптар. Эгелээн ажилын шөйүт «даартаалап»-даа турбас. Боду ынды болгаш, шүшпөң база чалгаа чорук дыка хөңнү чок. Кижиниң аажы-чаңынды бар чалгаа, шүшпөң болгаш өске-даа таарымча чок чаң база чаңчылдарны ажып тиилеп чоруурунун чугулазын дык чагып чугаалаар. Ону орустат мынча дээ кижини: «Не тот герой, кто побеждает своих врагов. Тот герой, кто побеждает себя» Амыдыралчы үзели мындыг.

Светлана Монгушевнаның тура-соруктуун, быжыын, мерген угааннын кижини кайгап ханмас. Уруглары көңүс бичи турда, өөнүн ээзи чок апаарга, ажыг шүжүггө туттуруп олурбайн, докторантурага өөренимшаан, ажилдап тура шуптузун школа доостуруп, улаштыр дээди эртем-билигге чедирип каан. Ийи огу бо хүннерде Кызылда чурттап, ажилдап чоруурлар. Уруу Москваның күрүне университетиниң Азия база Африка чурттарының институтун дооскан. Англи, көрей, кхмер дылдарны хостуг билер. Амгы үеде Камбоджада Россияның элчин черинде дипломат бооп ажилдап турар. Ие кижиниң чырык черге чаяп бодарадып каан ажи-төлү дээш харыскалганы бурунгаар көрүштүү моон тодаргай көстүп турар.

Светлана Монгушевна — өзүлүг чонну аажы-чаңныг, эдилээн ады дег, чараш-чаагай сеткилдиг кижини. Хүндүлээчели, экииргээ дээр, мырыңай дендиги — эьдин-даа кезип бээринге белен. Оолдарын, уруун үргүлчү сагыш чогаан ордор. Оларының ажи-төлүнге тынын садар чыгыгы ынак. Угбалары, дуңмалары, өске-даа дөргүл-төрели база кады ажилдаан эш-өөрүнге дыка хумагалыг. Кым-даа дуза дилээр, чажам дивес. Мынча чылдарда чеже-чеже ажилдарны номчуп, сайгарып, оларның авторларына арга-сүмө берип дузалашпаан дээр — чугаалаары, санаары безин берге! Аныяндан тура киржип чорааны база ам-даа киржип турары хөй-ниити ажилдары, хүлээлгелери база-ла хөй янзы. Бедик мергежилдиг, улуг аргадуржулгалыг, бодунга-даа, өскелерге-даа негелделиг болгаш, ажилдап чоруур коллективинде база янзы-бүрү омак-сөөк эртемденнер аразында дыка хүндүткелдиг. Тыва чоннун өзүлүг төлөптүг кызы, тыва эртемниң чырык сылдызы ол-дур.

Маргарита КУНГАА,
ТГТШИ-ниң аас чогаал секторунун
эргелекчизи.

• Чогаал сайгарылгазы

СЕТКИЛ БИЛЕ СЕТКИЛ ХӨӨННЕШ

Улуг литература критиги Калзаңның «Өзүлдениң демдек» (1991) деп литература-критика чүүлдеринин чыындысында чогаалчыларга чөптүг кидирип бар: «... Чаа салгалдың ачылары ийи-чаңгыс шымбай калдарның соонда шимзэн чок ховар звес. Мында ийи чыл-ан туруп болур. Бирээде, олар чукчуларның эки хүлээп алыш-ындан чалгынналгаш, чаа чогаалы планнарын боттандыраар, шимзэн чок ажилдал турар. аалчыларның ажылы түңнел зэн шаанда, тудугжуларның тараажыларның ажылы дег үең звес, чажыт байдалга эр-болгай. Ийиде, бирги ном азы ал – талантының, амыдыралчы глерниң байгы хире-чегези, нгизи бооп база болур...» (ар.

К.Калзаңның кичээндирииниң азы шүлүкчү Борис Кууларга аржып болурул? Ук айтырыгга рнуң бодунуң харызын дыңнап апиңер:

Даарта эртен бижип аар деп, шыктынып ара каапкан, глээр сөзү уттундурган үлүүм он чыл чыдып келди... Тывылбайн баар»).

Борис Кууларның «Күштүг күзел» шүлүк чыындызы (1995) тыва каның тоомча чогуңдан бе азы үвүстүң четпейн» турарындан өптүг үнелээшкини албайн. Ынчангаш калбак номчукка дының автору-биле дагын та-ырып, оң чамдык шүлүктеринче үкчунуң кичээнгеин угландыра-ыс.

Ындыда шүлүктерни тема -биле бөлүктөп кээривиске, шынар темазына бижиттинген лдар хөй болду. Чижек кылдыр н-нүүрүм» деп шүлүүн кирип

ын-нүүрүм – ым болгаш алдарым-дыр.

эзе тырткаш, жижик ышкаш үлөөс мен.

үгле меңээ рээм шаңнаан бүдүжүм-дүр.

эрбак бажым далдары соора барза,

ын-нүүрүм ымыга каап тенизимзе,

нум оруун юра басып хайтааным ол.

араазында улуг бөлүк ынакшыл

зы. Ынакшаан оолдуң чал-алган байдалын, өөрүшкүзүн

нуң «Эргим сөс» деп шүлүүнде

ла шын дамчытканын эскерип

ргим сөстү ыннериң сымыранды,

рүшкүмнү лээр чүве тыппас-тыр мен.

рээм ырлап, глүг-биле дөмөй болду.

ргим сөзүң ле ботту чалгыннапты,

глар, шөлдү аваар ужул эртип боор мен.

эмни, шөлдү жир салдап база чайлыг.

эстүң күжүн елелтер дээш, тыппас-даа бол,

ынак мен» дээн дык күштүг даңгырааңны

ндыр билип, рлыгыксап ыым чок тур мен.

йдус темазына «Аккыр хадың»

үлүктө бойдустан чаражын ав-ечен дамчыткан:

жээки дээр сылдыстары мниң суунда чуна берди.

Саарыгда болчаг манаар
Чаңгыс терек сылдырай-дыр.

Шыксыг, сериин арыг агаар
Кедээр шаттан айдызай-дыр.
Хээ дег чараш шыктың чечээн
Сырын ошкап, куспактай-дыр.

Чедишкен ай мөңгүн чырыын
Черже кидин саара берди.
Шагда манаан аккыр хадың
Сагыш хандыр дозуп ап тур.

Кандыг-даа шүлүкчүнүн номундан
төрзэн чурт темазына бижиттинген
чогаалдарны тып ап болур. Ооң
«Төрзэн черим» деп шүлүүндөн ону
эскерип көрээпиңер:

Суук узун кара талдар
баары-биле
шулурткайнып азып баткан
дамырак суг
артын дургаар өөлөттөй
мөңгүннелген
Алдын-Шынаа – булуң ужу –
ыдык чери

Эржигеш бооп дорукаштың,
шыгың орта
эзеңиңге будум төпкөн
эки чолум,
чуртталганың эрзэннерлиг
эзремиче
шурай берген эге хүнүм
болу бердиң.

Орай дүне сырыларың
шөйүп ойнап,
Октаргайдан бүдүү сылдыс
харап турда,
чалыы кысты эй тырткаш,
ошкаанымны
Чалбак-Шынаа – булуң ужу
кайын уттур.

Авам мени чаяп төрзэн,
хиним тудуш
Ак-көк Тывам солуттунмас
хензиг кезии –
аржаан суглуг, айдыс
оъттуг булуңнарым,
агаар ышкаш, чуртталгамга
эргим силер.

Дайын соонда төрүттүнген сал-галдың кижилери-биле автор эгин-кожа чурттап, амыдырап келгени ону ала-чайгаар дайын темазына тураскааткан «Мурнунда бо делгей салган...», «Дириг хевээр» деп шүлүктерни чаярынга чедирип келген. «Дириг хевээр» деп шүлүктен фронтудан эглип келбээн оглун манаан ада кижиниң ишти-хөңнүн автор бодунуу-биле билип, бүгү бар сеткилин кыска шүлүккө дамчыдып шыдаан:

«Орайтады, эзертен че,
оглум, Дажы, чанаалам» — деп,
өггө келгеш удуп чыда,
өггөм кижжи улаарай бээр.
Чеди харлыг бичии-даа бол,
сеткил-чүрээм ажыш кыннып,
харлыккаштың тынып чадап,
караам чажы кели бээр ийик.
Старшина Дажы-Серен
ырак чаага шагда өлгөн.
Ынчалза-даа адазынга
ынак оглу дириг хевээр.

Шүлүк чыындызын ажыткан,
авторнуң бодунуң үнүн номчукчузу
танып билип алзын дээн соругда-лын илереткен «Күштүг күзел» деп шүлүктү номчуп көрээпиңер:

Күштүг күзел,
хүнүг черге эдеринчим,
идегелим кыпсыкчызы,
ишти-хөңнүм даянгыжы.
Күштүг күзел,
күжүр боттун келир өйгө
аткаар баспас ынаныжы,
аткан даң дег айтыкчызы.

күштүг күзел,
хүнү-биле каапсыңза,
сен чок черге албыс аарып,
сербээ-сээдең апаар боор мен.
Күштүг күзел,
хүрөгелдей чечек ышкаш,
час-ла боорга, черни каастай
частып үнүп турбас-даа сен.
Күштүг күзел,
хүнү кээрге, сени сүрген
чедер дээнин сурап тыпкаш,
сеткил ханып, омаа киткээр.

Борис Кууларның шүлүк номунун
уран-чеченин чугаалавайн баарга,
арай таарышпас боор. Шүлүкчүнүн
ажыглап турары деңнелгелери, эпи-теттери, метафора, диригжидилге-лери турар черинде, чечен-мерген ажыглаттыңан.

Хүрөгелдей чечек ышкаш күштүг күзел, мөгеннер дег чалгыглар, чалгыгларда чаштар ышкаш өлөй-леткен Сүт-Хөл дээн ышкаш дең-нелгелерниң чаражын кижжи магадап ханмас.

Эпитеттерниң чижектери: мөңгүн делгемнер, далаш маңыг дамырак дээш, оон-даа өске.

Метафора, диригжидилгелер шүлүктерни улам уран-чечен болду-руп, номчуксанчыг кылдырып турар: сылдыс хоюн бараадаан ай сындан тавар чортуп үндү, салгын-биле могоаттынчып, кара сугнуң каргы-раазы ... ак хар-биле адааннашты дээш, оон-даа өске.

Шүлүктерниң аас чогаалына үндезилеттингени тыва маадырлыг тоолдарның аян-сырынынга чоок, хөөредиглерни ажыглаанындан эскер-тингир: айлык черден чыдым каккаш, дуюгларның эшкен хары туман-шаң бооп артар магат дээш, оон-даа өске.

Ынчалза-даа чамдык черлерде автор таарымча чок сөстөрни ажыглап турарын база хайгаарап боор. «Сак-тып кээр мен» деп шүлүктө ... Кичээлдерниң эгелээрин кичээндирген, сагындырган коңга ыыды таан өткүт хоюг-хоюг дыңналып кээр...

деп одуругларның сөөлүндээзинде «хоюг-хоюг дыңналып кээр» деп сөс каттыжышкыны арай кандай дыңналыр. Коңга даажы канчап-даа хоюг дыңналбас боор, а кулак-уюк дыңналыр. Одуруг аянаштырап дээн сорулга-биле шүлүкчү ону эскет чокка эрттирикени эскерттиңер.

«Эртен» деп шүлүктүң эгезинде Кадыр дагыг чөөн чүктен Хаяалыг хүн херелденди...

деп одуруглары С.А.Сарыг-оолдуң «Херээжен» деп атты шаңнаан, херелдиг хүн мөңгөжирзэн» дээн одуруглары-биле үн алчып-даа турар хире...

Түңнеп чугаалаарга, Борис Кууларның «Күштүг күзел» деп ному тыва литературда ам-даа четче үнелелди албаан, чүгле ол ному звес, а өске-даа номнары башкыларның-даа, литература шинчилекчилериниң-даа, номчукчунуң-даа кичээнгеин негеп турар деп болур. Тыва литерату-рада уттундуруп бар чыдар авторла-рывысче боттарывыстың көрүжүвүстү угландырып, салым-чаяанныг кижилеривиске камныг, хумагалыг болуру-вусту сагындырып каары артык звес боор. Сеткил биле сеткил хөөннөш чорзувусса, тыва дылывыс, тыва культуравыс, тыва черивис кажан-даа чиде бербес боор деп идегелди база арттырдывыс.

Радион ДОНГАК,
литература шинчилекчизи.

ХОЙЛАП АЛГАШ
ЧОРЗУН

Аныяк эртемден Радион Донгактың уран чогаал сайгарылгалыг бирги «Чогаалдарны номчуп ора...» деп номун улуг сонуургал-биле номчуп таныштым. Ук ажыл чаа көрүш, чүткүл, шынзыдышкын-биле бижиттинген болду. Шинчээчи кижиниң ажылы эгээртинмес улуг, берге. Ол чогаалды хөй катап номчуп, сөс бүрүзүнүн, абзац бүрүзүнүн сайгарылгазын кылып, түңнелди үндүрер болгай. Мында кончуг улуг ажыл кылдыңган. Ам чамдык чүүлдерге доктаап көрейн.

Школага башкызы Сайлыкмаа Комбунуң өөреникчизин үе-шаанда деткип, углап-баштап, улуг чогаадкыч орукче үндүрүп кааны – деңнеп ханмас буянныг чорук.

Улуг чогаалчыларывыс төрзэн дылывыстың дун аазын биске эмзирип каан ышкажыгай. Оларның өртек чок үүжезин билдилин-биле сайгарганы амгы аныяк-өскенге өөредиглиг болуру чугаажок. Критик бо чогаалчыларның ажылдарының төөгү-биле, чону-биле, бойдузу-биле тудуш холбаазын айтып, камны-биле шинчилзэн.

Салчак Токаның ады-биле тыва проза сырый холбаалыг. «Араттың сөзүн» Мухтар Ауэзов 1954 чылда роман деп адаан болгай. Херээжен чогаал-чывыс Екатерина Танованы «тыва херээжен рома-нист» деп үнелеп турарына кым өөрүвес боор. Тыва романның эрткен нарын оруун Радион Донгак шын эскерип, шынзытканы – бурунгаар базым. Кандыг-даа чогаалды сайгарып тургаш, өске чоннарның чо-гаалдары-биле деңнеп, шүүштүрүп шинчилелди кы-лып турары – Радион Донгактың уран талантызының өзүлдэи. Ооң чаа-чаа методиканы ажыглап, үениң агымы-биле деңге басып олурары өөрүнчүг.

Степан Сарыг-оолдуң «Аңгы-оолдуң тоожу-зу» биле якут чогаалчы Николай Мордвиновтуң «Часкы үе» деп номнарында бо ийи авторларның фольклорну ажыглааны маадырларның психологтуг овор-хевирин көргүзеринге чогаалдарны улам-на чечен-мерген номчуттунгур болурунга дузалаанын шинчээчи демдеглзэн. Чогаалдарның чедер-чет-пезин шинчилеп тургаш, критик амгы үеде калбак чогаал бижир салгалды белеткеп албаанывысты хараадап турары кончуг шын.

Шаптараазынның, берге орукту эрткен Сергей Пюрбюнуң чогаалдары-биле шүлүктерниң сай-гарылгазын эгелээни анаа звес. «Эглип келген» поэзияны школага четче-биле өөренирин чеди-п алырын Радион Донгактың сүмелеп турары – тыва дыл, чогаалды хандыр өөренириниң, тыва дылы-высты хумагалап арттырып алырывыстың чидиг айтыры.

Ю.М. Некрасовтуң чогаал ажылын көрүп тургаш, шинчээчи чаагай чыды-биле айдызап турар сирень чечээн шүлүкчүнүң ыдыы деп адааны тывызыксыг. Төрзэн чериниң ыраажызы Болат Маады башкы кижжи болгаш, номчукчунуң сагыш-сеткилин кон-чуг эки билип, аңгы-аңгы харылзаалар, бодаалдар сиңген шүлүктерин чонунга бараалгаткан. «Чону чоорган» деп деткимчени критик авторга берген.

Улуг эртемче каалама орукту ажыдып бер-ген башкылары – Сайлыкмаа Комбунуң, Га-лина Принцеваның чогаалдарын өөреникчизи хүндүткел-биле, өөрүшкү-биле, магадаан сеткил-биле көргүскени эң-не чараш.

Чаңгыс хемниң суун ижип, чаңгыс школа-га өөренип чораан үежижи Меңги Ооржактың шүлүктери онзагай черде турар. Ол уян сеткилди чүглендирген одуруглары-биле номчукчуну со-рук кирип чоруур шүлүкчү. Меңги Ооржактың шүлүктери Хемчик суу дег арыг, терең, ханы ут-калыг. Улуг назылыг өгбелериниң аас чогаалына даянып алгаш, чечен-мерген сөстөр-биле дүрген чугааларны, йөрээлдерни, чалбарыгларны, ко-жамыктарны чогаадып чорууру — тыва дылдың словарь курлавырын байыдарына, чоннуң чаагай чаңчылдарын салгалдарга өөредиринче ажык орук болур. А чаңгыс тыныш-биле бижиттинген миниатюралар — Меңги Ооржактың хайыралыг чаяалгазы-дыр.

Арга-дуржулгалыг шинчээчилерниң соо-биле өзүп олурар чаа үениң, чаа көрүштүң кижизи — эртемден Радион Донгактың литература-публи-цистиг «Чогаалдарны номчуп ора» деп ному тыва дыл, чогаал башкыларының, сөс-биле ажылдап чоруурларның, чаа эгелеп чоруур авторларның езулуг хойлап алгаш чоруур ному болзун деп йөрээвишаан, аныяк эртемденге чедишкыннерни күзедим.

Тараа ОССУР,
Хемчик ортумаа школының башкызы.

СЕЗЕН ХАРЖЕ ЧАЛАП ТУР БИС

*Угу-дөзү уран шевер талантылыг,
Улус чону ажил-ишчи алдар-аттыг
Барыксанчыг Тээли суурда школавыс
Байырлалы — 80 чылдаан ою келди.*

Бай-Тайга кожуунга бир дугаар онгу классты Тээли ортумак школазы 1956 чылда доостурган, бо дээрже кожууннун амыдыралына төөгүлүг болуушкун болган. Ынчан шупту 22 доозукчу школаны дооскан. Оларның көвей кезии Тывага бир дугаар ажиттыг дээди өөредилге чери Кызылдың педагогика институтунга улаштыр өөренип киргеш, ону доозуп алгаш, башкы мергежилин шилип алганнар.

Чоннун амыдырал-чуртталгазы эки-жээни-биле бичии чаштарның саны чылдан чылче өзүп, өөреникчилер саны көзүлдүр өзүп, 1200-1300 чедип турган. Бир чылын-на а, б, в, г деп 4 классты 100-200 өөреникчи доозуп турган болза, 1988-1989 өөредилге чылында а, б, в, г, д, з, к, ж класстар деп 8 класска 210 өөреникчи доосканы онзагай болган.

Россия Федерациязынга Тыва каттыгып кирген соонда, өөредилгени хөгжүдеринге бүгү талалыг дузаны күрүнө чедирип турган. Ол үеде Тывага бодунун национал кадрлары чедишпес турганындан Совет Эвилелинден чалаттырган орус омактыг башкылар республиканың бүгү школаларына хөйү-биле кээп турганын билер болгай бис. Тээли школазынга ажилдап турган Ирина Константиновна Кожевникова, Магдалина Махромеевна Хертек, Алексей Кондратьевич Ампилов, Виктор Демьянович Харьковчук болгаш өске-даа башкыларны ынчангы доозукчулар ам-даа чылы-биле сактып чоруур.

1947 чылдан эгелеп школаның башкылар коллективи эп-найыралдыг, быжыг тура-соруктуг, демниг, угаангыр, сагынгыр интернационалчы кадрларлыг ажилдап келген. Бо хуннерде бистиң аравыска чок башкыларывыстың чамдызын хүндүткел-биле сактып адаалыңар: Валентина Достай-ооловна Долмажап (төөгү башкызы), Саая Намчылович Долмажап (математика), Феня Салчаковна Очур (кижизидикчи башкы), Өлчей Салчаковна Шыырап (тыва дыл, чогаал), Полина Шелзеевна Салчак (орус дыл), Константин Степанович Хертек, Салчак Монгеевна Чедер-оол (тыва дыл) дээш, өскелерни-даа чоргаарал-биле адап болур. Хүндүлүг дыштанылгада олурар хоочун башкыларывыс чеже-даа бо хуннерде ажилдавайн турар болза, биске ам-даа арга-сүмезин берип, ажилдап чораан школазынга бо-ла аалдап чедип келирлер. Бис оларны авазын манаан бичии уруглар дег, сактып калган уткуп алыр бис. Көкеш Серин-ооловна Серен-Чимит, Антонина Сендажиевна Донгак, Татьяна Шыраповна Сендоо база Өшкү-Саар Серенмааевна Салчак, Полина Хертековна Балдан болгаш өске-даа хоочун башкыларывыска ам-даа бистиң аравыска үр чурттаарын, "алдын үүжезин" ажыдып берип чоруурун, кадыкшылы быжыг болурун күзедивис.

Школавыс 1956 чылдан бо хуннерге чедир 60 катап доозукчуларны үндүрүп, 6000 ажыг өөреникчини школа доостурган. Школавысты генерал-майор Владимир Бораевич Кара-Салдың ады-биле адааны анаа звес. Ооң ажы-төлү, төрелдери чылдың-на сөөлгү коңга байырлалыга киржип келгеш, эң-не эки өөредилгелиг доозукчуга акша шаңналын тыпсып бээри бистиң школада чаңчыл болу берген. Хөй чылдарда Кызылдың башкы институтунга физика, математика башкызы болуп ажилдап чораан, Дээди Хуралга (парламентте) Чазак Даргазының төлээзи болуп амыдыралының сөөлгү хонуктарына чедир ажилдап чораан, физика, математика эртемнериниң кандидады Алексей Иван-

ович Очурнун дөргүл-төрелдери эрткен өөредилге чылында школаның тергийн дирткен оол уругларына өртектиг суй белектерни шаңнал кылдыр белекке бергени бистиң өөреникчилеривистиң сеткилин дыка өөрткен.

Сөөлгү чылдарда школаны меңгүн медаль-биле доозуп турарларның саны көвүдзэн. Ол дээрже школаны баштайгы алдын медаль-биле дооскан Александр Содунамович Иргиттиң ажыдып каан ак оруун иззэн өөреникчилеривис-ле болгай. Оларның саны моон-даа соңгаар чыл санында немежип-ле турар болзун деп йөрээп каалыңар. Бистиң доостурган ме-

Школаның хоочун башкылары сентябрь 1-де.

дальчыларывыс башкыларының болгаш школазының адын сыкпайн, янзы-бүрү дээди өөредилге черлерин доозуп, төрзэн Тывавыстың кожууннарында болгаш республикадан дашкаар булуңнарында төлөпиг ажилдап чоруурлар.

Бодунун төрзэн школазынга ортумак билигни чедип алгаш, улаштыр улуг эртемденнер болуп, школазының, төрзэн кожууннун база чонунун адын бедик көдүрүп чоруур хүндүткелдиг кижилеривиске школа чоргаарланып чоруур: Хеймер-оол Байдосович Донгак — Тываның комсомол шаңналының лауреады; Дондук Хертекович Тойбухаа — РФ-тиң Чурукчулар эвилелиниң кижигү; Адар Начын-оолович Куулар — сумо хурежиниң делегей чергелиг шийткелчизи, ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы; Арыя Араптановна Алдын-оол — ССРЭ-ниң Улустун башкызы; Нина Хертековна Хертек — Россия Федерациязының, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы; Чечек Салчаковна Монгуш — культураның алдарлыг ажилдакчызы; Надежда Дарыевна Сувандии — филология эртемнериниң кандидады. Оларның чедишкени дээрже-ле ук школага ажилдап чораан башкыларның чедишкени-дир. Ынчангы башкыларның ажылынга ак-сеткилдиг бердингенин, чогаадыкчы, тывынгыр, сагынгыр ажилдап, өөреникчилерге быжыг билиг бээр дээш, тура-соруктуг кичээлдерни чаа хевир-биле эрттирип, болдунар арга-биле көргүзүп материалын, техниктиг херекселдерни ажыглап чораанының түңнели-дир.

Амгы үеде 72 дээди болгаш тускай ортумак эртемниг башкылар бодунун ажил-ижинге ак сеткилдиг, чогаадыкчы езу-биле ажилдап, өөреникчилерге быжыг билигни берип, чараш аажы-чаңга өөредип, келир үеде төрзэн Тываызының хөгжүлдезинге боттарының үлүг-хуузу кириштирер чаштарны өөредип турар. Оларның аразында онаашкан ажылынга кызымак, хөй-ниитичи, чогаадыкчы езу-биле ажилдаар байлак арга-дуржулгалыг башкылар хөй. Оларга

Мая Ломбуевна Салчак (эге класс башкызы), Розалия Дүпчүновна Иргит (тыва дыл, чогаал), Жанна Чкаловна Севек (орус дыл, литература), Шолбанмаа Далааевна Шыырап (орус дыл), Надежда Владимировна Таргын (информатика), Айлаңмаа Адыг-ооловна Сурун (география) хамааржыр. Аныяк башкылардан Сайлык Семеновна Хертек, Чейнеш Дадар-ооловна Бады, Алия Викторовна Шагаалан (англи дыл), Артыш Сергеевич Шыырап болгаш оон-даа өскелерни чоргаарал-биле адап болур. Амгы үеде школавыс директору Айян Олчат-оолович Серен-Чимиттиң болгаш бистиң төпте удуртукчуларывыстың ачызы-биле школада класстарывыс шупту амгы үениң соңгалары болгаш дериг-херекселдери-биле четчеленип дериттинген. Школавыс чеже-даа эрги, тар, кызы оран-сава-лыг болза, өөредилге-кижизидилге ажылын

үре-түңнелдиг чорударынга таарымчалыг байдалдар тургустунган. Компьютер класстарлыг, Интернет четкизи коштунган, өөредилгеге херекселдер дериг-херекселдер бар. Ажылывыстың түңнелдери бар болганы-биле РФ-тиң Президентизиниң Грант шаңналын алган. Ооң-биле школавыстың материал-техниктиг баазасын быжыглаарына, башкылаашкынының шынарын бедидеринче, өөредилгени бүгү талалыг кижидеринче чарыгдалдарны кылган бис. РФ-тиң Президентизи А.Д.Медведевтиң Грант шаңналынга школавыстың 3 башкызы төлөпиг болган: Ж.Ч.Севек, Э.К.Суглай-оол база Е.К.Шожунчап.

Өөреникчилерниң өөрениринге арыг-силиг, чылыг-чырык класстарны белеткеп берип, чымыштыг ажил-ишти бүдүрүп чораан ажилчыннарывысты база утпаалыңар. Дыка үр үениң иштинде Уртунай Борбак-оол Калдар-оолович бо ажилды удуртуп келген. Кышкы, чайгы-даа үеде ол школазындан ыравас, бир-ле ажилды кылган турар. Ак сеткилдиг ажилдап, школага арыг-силигн тудуп чоруур ажилчыннарывыска Жаббарова Чодурааны, Сагаан Раданы, Чарынчык Уран-кысты болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Чылыдылганы эки тудуп берип чоруурларга Казырыкпай Оюн-оол, Чимит Биче-оол олар хамааржыр.

Школавыстың хөгжүп сайзыраарына 10 чыл бурунгаар ону дооскан хөй санныг доозукчуларның дузазы-биле дыка-ла сайзырап хөгжзэн болгай. Олар класстарга чаа дериг-херекселдерни изиг күзелди-биле эккеп, улуг дузаны көргүскенин чоргаарал-биле бо-ла сактып чугаалажы бээр бис. Кижизидилгени бичии-ле чүүлге өөрүүр болгай. Школаның башкылар коллективи ол үени бо хуннерге чедир сактып, бистиң ажилдаарывыска эпиг байдалдарны тургузуп бергенинге өөрүп чоруур бис.

Екатерина БОЛАТ,
Тээлиниң № 1 ортумак школазының башкызы.

ДУШКЕ КИРЕР

Баштай келген хөлзээшкнге
бүргедипке
Баажызы кысты бодаан элээди оо
Партазының сандайынга
«Ынак мен» деп
Башкы көрбээн аразында
бижип орта

Школачы чылдар шуужуп эрте бер
Доозукчулар ырак-узак тарап чора
Шокарлап каан бижи читкен,
номчуттунмас
Дозу-биле дуй чаап каапкан,
чараш сөс чо

Ынакшылы ажиттынмаан
оолдун чүр
Ыстап чоруй оожургай
берген-даа бол
Чаңгысклассчы чараш кызы
ында-хаа
Сагыш-сеткил дүвүредип
дүшке кире

ДЕК ЧЕРЛЕ «АЪТТАНМААЛЫ»

Эмдик-эмдик салааларга
Демир-үжүк баштай тудуп,
Тенектенип ойнап чораан
Эжим-өөрүм сакты бердим.
Дөртөн чылдааш чолукшужу
Дөрже эртип саадаалыңар.
Оолдар бис деп, кыстар бис деп
Оя-кыя чаңнашкы-даа.

Классчыларның кады кырыыр
Өөнүң ишти өөрүвүстү
Күдзэвис деп, кеннивис деп
Хүндүткелдиг уткуп аалы.
Одуруглай тургузуп каан
Парталарывыс бодаптарга,
Чамдыктары ээнзирзэн,
Олудунда ээзи чок.

Өртемчейиниң салым-хуузу
Өскерттип харык чок-тур.
Аравыска шупту келбес,
Адап сактып, чоктап каалы.

Чаржып баткан дамырак суг,
Частып мандаан хек-даванна
Самнап ушкан ховаганнар
Чазын катап эглип келир.

Чалыы шаавыс кажан иргин
Чаштып чоруй барганы ол?
База катап дужар бис деп,
Байырлажып алыр турган.

Чаштарывыс көвүдзэн бол,
Чаяаттыгаш чурттап чоруур
Салым биске турар өйде
Сагыш-сеткил чөнзэн звес.

Чаңгызым деп, классчым деп
Чараш кылдыр адашпышаан,
Демниг, эпиг аралажып,
Дек черле «аъттанмаалы».

Зинаида СЕРЕН-ЧИМИ
(Лоды)

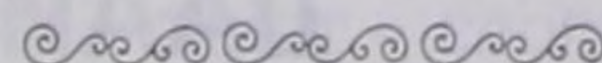
1966 чылда Бай-Тал ортумак
школазының 11-ги класын дооска
чаңгысклассчыларымга

Улуг-бичии улус-чонум аразындан
Школачы өөрүмнү дилеп ор мен.
Ак-көк Тывам булуң санай
тарай берген
Ажыл-иштиг, ажы-төлдүг
мандып чорлар.

Школавыс дооскандан бээр 50 чылда
Улай-улай шуужа берген,
эскербзэн бис
Көрүшпээннер көрүшкелер,
хөөрешкей-даа.
Көзөнектиг «эртинеже»
чалаайн дзэн мен.

Ынчангаш эжиңерни эдертипкеш,
Ыяавы-ла кээрнерни күзээр-дир мен
Ишти-хөңүн чугаалашкай,
самнагылаай
Ийи-бирни чооглапкеш, ырлашкы бис
Меңгүн-оол СОНА
(Дмитров)

ӨӨРЛЕРИМ, БАШКЫЛАРЫМ УТТУНДУРБАС

эпиде В.Б.Кара-Сал аттыг ортумак билиг школазы 80 чыл оюнун башкыларны, ажилдап башкыларны чалап турар дугаа солундан номчааш, каш хонук тунда сактыышкыннар алзып м.

да өөренип чораан үелеримни кан-аа өскерилге чок кылдыр караам-руп ордум. Бир-ле дугаарында астың хей-ле чылдар дургузунда ка-ап, шыгжап чорааны фотоальбомун катап ажып көрдүм. Түннелинде оон урукту уштуп шилидим. Бирээзинде чаңгысклассчыларым башкыла-рыбиле тырттырган бис. Школаны чылда доостувус. Ол чылдарда аны директору аныяк башкы Борис нович Чюдюк турган. Башкыларыбыс нда орус специалистер. Олар улуг устуң аңгы-аңгы дээди өөрөдилге рин дооскаш, Тывага ажылдап кээп-ы ол. Орус дылга Игорь Алексеевич ожец башкы дыка шыырак өөрөдип кичээлден дашкаар үевисте безин-с дылда номнарны номчудуп, бил-с сөстөрни тайылбырлап бээр чүве. чылды Седен Кудурукпаевич Хертек-лап, оон аңгыда ол бөлгүмнерни-п, шүлүк бижиригге база өөрөдип

бо фоточурук-биле таныштырып-н, бирги одуругун ортузунда 8-тазыыстың удуртукчу башкызы-ова-дыр; ийиги одуругда аңгы-ртемнер башкылары Мокеичева, ичева олар; ийи дугаар одуругда-й талазындан эгезинде олурар Суг-лп Иргит-тир, ол школаның эң эки-кчизи, идепкейжизи турган; ол-ла-нуң оң талазында Байыс-оол Со-р, школа соонда Барнаулдун көдээ-агый институтун дооскаш, удуртур-ар черлерге хей чылдарда ажыл-

даан; мурнуку одуругда чаңгысклассчы кыстарыбыс, оларның аразында ийи Зоя, ийи Чечек бар; үш дугаар одуругда солагай талазында турар оол Иргит Шожал-дыр. Ол электрик мергежилдиг болган; оон чанында Кара-Сал Володя-дыр, ону чон Владимир Бораевич Кара-Сал деп эки би-лир, Тывавыстың ат-сурагы оолдарының бирээзи-ле болгай; оон чанында Күжүгет Хемчик-тир, ол Тываның алдарлыг ме-ханизатору аттың эдилекчизи болган; үшкү одуругун оң талазында мен турарым ол (Мам-оол Хертек), Новосибирскиниң тудуг инженер институтун доостум. Бо чурукту

таптыг топтап көөр болза, оолдар шупту ак хөрек демдектиг бис, ол дээрге ДОСААФ организациязының демдээ чүве. Бисти ол организацияның кежигүннеринге Никитин башкы кирип каан. Башкыбыс шериг хе-рээ кичээлди эрттирип турган. 9 класска чаа эш-өөр клазывыска немежил келген. Оларның аразында үш орус эштеривис турду. Олар бистер-биле кады школа доос-ту. Лидия Дурова («Дружба» сохотун кол агрономунун дунмазы), Валентина Распо-пова (МТС-тин кол механигиниң уруу) база Юрий Шутков (оон ада-иезин танывас-тыр мен). Бо эш-өөрүм болгаш башкыларым

кажан-даа сагыш-чүрээмден уттундурбас.

Бистиң ада-иелеривис Кара-Хөл су-музунга кады-кожа аалдарга амыдырап-чурттап чораан, төрелдер бис. Ачам биле Володяның авазы Согарлар уктуг улус чораан.

Май 14-те школавыс юбилейинде чыгып келир чонувуска изиг байырым-ны «Шынны» дамчыштыр чедирип олур мен, бүгүдөгө аас-кежикти, кадыкшылды күзээр-дир мен. Амыдыралдың делгем оруунче үдеп каан школавыс кезээде чы-лыг, чырык турар болзунам.

Мам-оол САМДАНЧАП.

УЯРАНЧЫГ ШКОЛАЧЫ ЧЫЛДАРЫВЫС

ынның» сөөлгү номерлеринден Кара-Сал аттыг Тээли ортумак-зының 80 харлаар юбилейинге тур үнгүлээн материалдарны-п оргаш, ол школага өөренип чылдарымны, башкыларымны, класкчыларымны, школачы-имни чылыы-биле сактып, бол-нек бодун мактаар-даа болгай-оттуг фактыларга үндезилеп, кбашта бодаалдарымның чартык-тын номчукчулар-биле болгаш-айгажылар-биле үлежиксээн-им-дир ийин.

тиң өөренип турган школавыс-тың артист Лундуп Солун-оол, ге-не-адимир Кара-Сал болгаш өске-даа-ыг кижилер дугайында чон бил-ир-аан, ынчалзажок «хөлегеде»-салган хөйге чарлаттынмай, солун-л, парлалгага чырыттынмай чоргу-рраарланыр кижилеривис база бар-даар мен.

эң үстүкү класстарга өөренип чо-ылдарымда, чижээлээрге, 1957-58-илге чылында (ынчан школа комсор-п «астып алгаш» турган мен) хөй-и, спортчу үлөгерлиг класс ол чылгы-чу класс турган. Болат-оол Чымба, Чүлдүм Ырлаар, Владимир Кара-еспублика солуннарынга шүлүк-р, хурежи-даа бергилээр, Совет Ба-л, Михаил Сундуй-оол, Чырта-оол-а хурежи, Ким-оол Сарыг-Донгак-лээр, Халаачык Хертек клазында-а кожуунуң тулган волейболизи-ның улуг оолдарының соонда ужу-ен хараачыгай деп санап болур. Бо-ың доозукчулар колдуунда шуп-дарлыг ажилдакчылар болгулаан. чичекке Ким-оол Сарыг-Донгактын-ирирге-ле четчир. Ол клазының-тин өөреникчизи чораан. Сөөлгү-рда чогаалга хандыкшаан. Би-черктери, статьялары, шүлүктери,

шүлүглелдери профессионал чогаалчы-ларны-биле дең чыгыы сүүзүнүг, дээш-тиг шынарлыг.

Бистиң клазывыстан Биче-оол-дарганың огул Дапыт амыдырал, ажил-ижинге болгаш бүгү талазы-биле бүдүштүг-мөзү-шынарлыг, Тыва Республиканың-алдарлыг башкызы болуп шыгараанынга-өөрүп чоруур бис. Ол ам Кызыл кожуунуң-төвүнүң мурнуу чүгүндө Бай-Тайгаже-көрүнген, Таңды талазында даг чоогунда-бода мал тудуп, узун назылаан үезинде-уруг-дарыынга дөмөк болуп, балдыр-дыңзыг, бай шыдалдыг кожай апарган, омак-сергек, долу аас-кежиктиг чурттап-орар. Кызылдың башкы институтун деңге-доостувус. Ол математик, мен дыл баш-кызы. Бодум хуумда башкы болурундан-аңгыда, хей чылдарда массалыг инфор-мация чепсектеринге ажылдап чораан-болгаш, диктор, журналист мергежилдер-ни шиңгээдип ап четтигипкен мен. Ада-Сталин өлгөн чылын, бүдүн кожууну-төлээлеп, «Артек» чорааным база чашкы-чылдарымның чылыг, чырык сактыышкы-ны болбайн канчаар.

Мээң өөренип турган чылдарымда-үстүкү класстарның өөреникчилеринден-«улуг оолдар» дээр термин бар. Чүге-дээрге олар «херим школазын» доозуп-каапкан, улуг улус аразынга волейбол-ойнаар турганнар. Сөөлгү «улуг оолдарга»-хурежи, волейболдаар Халбаа, хаактаар, волейболдаар Хирлиг-оол Авыр-оол, ырлаар, волейболдаар Александр Адыг-болгаш Киров Хомушку дээн ышкаш өске-даа эки өөреникчилер, спортчулар, уран-талантылыглар, ус-шеверлер хамааржыр.

Четки кырын долганым, дүргектелип-ажар кылдыр шавылап тургаш, мячик-бээрин, «кумаяктаар» деп сөс база ол чыл-дарда тывылган. Сөөлүндө барып, моон-мурнунда май 9-та чыл санында эртип тур-ган «Шын» солунуң шаңналы дээш болур-хүреш маргылдаазының бирги чемпиону,

республиканың ховар волейболистериниң-бирээзи чораан Александр Такталович Ку-маяк-биле Тыва радиотелевидение коми-тединге кады ажылдап-даа турдувус ийин.

Бир чайын Украина Россияга каттышка-нының улуг байырлалын суур үстүндө-тей адаанга, Хемчик хемниң кыдыынга-эрттирип турда, спортчу маргылдааларга, волейбол ойнаарынга школавыстың доо-зукчу клазындан тургустунган команда- (Халаачык Хертек, Биче-оол Оңгай-оол, Володя Кара-Сал, Совет Байыс-оол, Опул-оол Хертек) сумулардан келген команда-ларны шуптузун уткаш, бирги черге үнген. Директорувус Борис Баданович Чүдүк-чаңгыс аай сарыг өңнүг футболкалар-саттыргаш, бистерге кедирип каан. Келир-үениң генералынга оон чаңгысклассчызы-Биче-оол солагай холу-биле кагар кылдыр-таарыштыр дугурушканын езугаар көдүрүп-бээр. Хөй сан эккээр, эң эки бастаар кол-халдакчывыс Халаачык турган.

Шак ол алаакка бир катап делегейни-дескиндир кезээн В.Б.Оскал-оолга удурт-кан тыва цирк бөлүүнүң көргүзүглери база-болган. Ийи чагы аразында хере шөйген, чинге сывырындак демир кырынга ойнаар-К.Б.Хензиг-оол артистиң кады төрзэн-дунмазы Чанзан-оол Күжүгет бистиң-чаңгысклассчывыс.

Талыгырда адып каапкан ойнаарак-дег, Чашкы шаавыс Тээлиге караш диген. Эртем-билиг далайынче эштип киргеш, Элээди үе эрткени-даа эскерттинмээн. Угаан өткүт бурунгаар көөр туружувус, Уйгу-дыжын утуп алгаш, сагыш човаар, Углап-баштап, кижизидер башкыларлыг, Уяранчыг, чоргааранчыг

школачы чылдарывыс. Баштай кижиги бичии чорааш-кайын билер, Башкылары езулуг-ла-ада-ие болбас ийикпе. «Ийи» демдек алзыңа-даа, дөмей кээргээр,

Ишти-хөңнүң куюмналыын

дораан угаар.

Тээли сууру чаңгыс кудумчулуг

турар шагда,

Чеди чылдыг ортумак

школа апарганда,

Чүдүк башкы директорлап турар өйде,

Чүгээр эки өөренип чораанымны

өөрүм утпаан.

Чүдүк Борис Баданович башкывысты

Чүлдү-чүрээм ханызындан

хүндүлээр мен.

Чүгле тергийн удуртукчу башкы эвес,

Шүлүк бижиир, шыдыраалаар

магадаар мен.

Бир-ле катап Солун-оол оон

«Кымзыдайын»

Биске номчааш, чир-шоң,

каткы үндүрген чоор.

Солун-оол оон «Шукарьлап» каап,

«Кымзыдайлааш»,

Чоорту барып,

улустуң артизи болу берген.

Чалыы, чараш чылдарында ады алгаан

Чалбыыш Сарыг-оол,

Володя Кара-Сал, Каң-оол Чүлдүм

Шүлүк бижиир сылдыстар бооп

чырааны

Чүдүк башкы сүлдө-сүзүү, бурганы-дыр.

Тээли ортумак школаның

тыва дыл башкызы

Седен Хертек мерген сөстүг,

улуг журналист.

Магдалина Константиновна —

Тээли кенни,

Маңаа база күш-культуружу

башкы турган.

Уяранчыг, чоргааранчыг

школачы чылдарывыс

Ужу-кыдын сактып оргаш хөөрежир,

Уткуп турар юбилейге чалалга дээш,

Узун назын нүүрүндөн

четтиргеним илереттим.

Даңзы САЛЧАК,

парлалганың хоочуну.

ДААЙЫН ОКТААШ, ЧЭЭНИ ШҮҮЛГЕН

Репортаж

Майның 9. Улуг Тиилелгениң 71 чылынга тураскааткан хүреш маргылдаазы. Найысылалдың «Хүреш» стадиону. Маргылдааже байырлалда бүгү чонну халаска киригени — өөрүнчүг белек болганы чугаажок. Агаар-бойдус соок, күштүг хат хадып, чаъс чаап турза-даа, стадион долу көрүкчүлөр шыдамык-кайы-биле болуп хүрешти четтикпейн манап, олуттарын ээлеп турлар.

ТР-ниң Чазааның үрер хөгжүм оркестриниң байырымныг шимээн-даажы чаңгыланы берди. Индирде ТР-ниң Баштыңы — Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол биле кады хүндүлүг аалчылар хол чайып байыр чедирип турда, адыш часкаашкыннары диңмийей берди. Шолбан Валерьевич байыр чедирип сөс алды:

— Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттуугларым, энерелдиг хоочуннарымыс, чоргааранчыг мөгелеривис — силер бүгүдөгө Ада-чурттуң Улуг дайынынга алдарлыг тиилелгениң 71 чыл оюн таварыштыр Тываның Чазааның болгаш бодумнуң өмүнээмден изиг байыр чедирип тур мен. Тыва Арат Республика фашист эжелекчилерге удур бир дугаар көөр хөөн чок чоруун илереткен, аңаа удур демиселди чарлаан даштыкы күрүнө болганы чоргааранчыг. Немец-фашист эжелекчилер ССРЭ-же оор езу-биле халдаанын эртенгиниң 4 шакта Москвага чарлаан болза, Кызылга эртенгиниң 8 шакта дораан-на чарлаан. Тыва 1943 чылда бодунуң эрес-дидим оолдар, кыстары — эки турачыларны фронттуге аъткарган. Тыва аъттыг шериг эскадрону Украинаның хөй-хөй хоорай, суурларын хосташкан. Дайын шөлүнгө бистиң 64 чаңгыс чер-чурттуугларымыс амы-тынындан чарылган. Фронттуге аъттанган 206 дайынчының чүгле 97-зи эеп чанып келген. Оларның бирээзи, бистиң хүндүлүг өгбө угбавыс Вера Чүлдүмовна Байлак сезен хар ашкыже бистиң

аравыска ажилдап-чурттап чорду. Эки турачылардан эң сөөлгү дириг арткан угбавыс бистен чарлып чоруткан, чок-танчыын канчаар! Ынчалза-даа ооң база эш-өөрүнүң алдар-ады кажанда-даа уттундурбас. Оларның салгалдары бөгүн өлүм чок полка чыскаалып, чылы-биле оларны сактып, амыр-тайбыңны чаалажып бергени дээш, өөрүп четтиришкынниң мөгейиш кылган. Ындыг алдарлыг өгбөлөрниң салгалдары болганымыска чоргаарланып, сактыышкынның минутазын чарлап тур мен, чонум!

Бөгүн Тиилелге хүнүн бистиң-биле чуртувустуң алдарлыг оолдары, олимпий чемпионнары, тренер башкылар Тывада аалдап келген уткуп турары бо. Оларга өөрүп четтиргенивисти илередип каалыңар (диңмиттиг адыш часкаашкыннары. — ред). Оон аңгыда бо эртен бистиң алдарлыг чаңгыс чер-чурттуугус, камгалап сайыды Сергей Күжүгетович Шойгу телефоннап келгеш, «Улуг Тиилелгениң хүнү-биле тыва чонумга изиг байырымны чедирип көрүңер. Таңды-Саян силерни көрүп тур, бурунгаар, Тыва!» деп дамчыдарын дилээн. С.К.Шойгунуң байырын силерге дамчыдып тур мен, хүндүлүг чаңгыс чер-чурттуугларым! (База катап диңмиттиг адыш часкаашкыннары. — ред).

Улуг байырлалдың хүнүнде олимпий чемпионнары бисте чедип келгени тыва спортчуларны хөй-аът кирип, чедишкыннер-же кыйгырары чугаажок. Тыва спортчулар удавас делегейге депшип үнөр, олимпиадалар-же орук ажыттынар дээрзинге бүзүрээр мен. База катап байырлал-биле! — деп, бедик көдүрлүүшкүн-биле ол байыр чедирип, чыылганнары улам хөй-аът кириди. Оон аңгыда РФ-тиң Президентизи В.В.Путиниң ат салганы Хүндүлел бижикти ТР-ниң Хүреш федерациязынга тывысты. ТР-ниң Улуг Хуралының даргазы К.Т.Давааның байыр

чедиришкынниң соонда хүреш эгелээн.

Бо удаада чүс бежен ажыг мөгелерниң аразында Тываның ийи Чаан мөгези, беш Арзылаң мөгези база чеди Начын мөгелер күжүн шенежир. Кожавыс Моолдан 13 шыырак дээн мөгелер хүрежи чедип келген болду: үш аймак Арзылаңнары, үш аймак Чааны, 7 суму чааны.

Бир дугаар салыг соонда мугурлаашкын кылыры-биле он эжеш мөгелерни хүрештирди. Аңаа арга-дуржулгазы эвээш, аныяк мөгелер ылгалып чыдып каар чүве.

Үшкү салыг. Көрүкчүлөр бистерниң сонуургаан-на чүвевис ам каш моол мөге арткан ирги? Үшкү салыгже беш моол мөге кирген болду. Хөй-дүр, дүрген октавас болза хоржок дижи, аарыкчылар хөлзеп ор бис. Аныяк, ат-сывы чаа алгып оор мөгелеривис дыка хөй-дүр дээрзин эскердим. Бо салыгда номчукчуларның эки таныыр апарганы Сергелең Ондар, Даш Куулар, Аюш Кумбун,

Меңги Монгуш, Сонам Соян, Аңгыр Куулар, Кызыл-Кат Кенден дээш, өске-даа идегелди берип турар мөгелеривис онагларын октадыпты. А.Очуржав Бадэртине-ни, Б.Баасан Очурбады, Айдың Монгуш Сэрэн-Чимэгти октаан.

Дөрткү салыг. Демисел дүшкүүрээни чугаажок. Узун, шыырак, чараш мага-боттуг аныяк мөгевис Айдың Монгуш хоочун мөге Маадыр Монгушту октап алды. Доржукай Оттукту Чаан мөге Эрес Кара-Сал октаан. Натсагсүрэн деп моол мөге бистиң начын мөгевис Начын Монгушту кончуг кашлагайы-биле даяндыр сөөртүп каапты. Аныяктар хүрежиниң чемпиону Баткар Баасанны Сайын-Белек Түлүш чииги-биле октай кагды. Шыырак дээн моол мөгени октаан Караа Алаңгыны Ай-Демир Монгуш сегирип алырга, ол ушта халааш, ыңай бооп чорда, соондан доңгайты идип каапкан. Көрүкчүлөрниң ынак аныяк мөгези Андрей Монгуш (Өвүр) Сэрэндорж Монхбаярны октап каар орта стадион шуут «часты берди». Эр хөй, Андрей! Дыка чараш хүрешти начын мөгелер Алексей Монгуш (Өвүр) биле Айдың Очуржав (Чаа-Хөл) көргүстүлөр. Иелээ чеже-даа катап душчуп турган болгаш, бот-боттарының аргаларын эки билчир мөгелер дыка-ла үр тудуштулар. Адак соонда удурланыкчызын Айдың баш ажыр октааш, боду ооң артынга ок кадалып дүшкен хире, эмчи дузазы херек деп чарлай бээрге, корга берген бис, харындаа чүгле хаваа-биле черге үскен, оозу ханзырай берген болган, ажырбайн барды. Дараазында салыгже киргени ол. Чаан мөге Андрей Хертек аныяк шыырак мөге Субудайны октап кагды.

Бешки салыг. Сес мөге арткан. Оларның ийизи моол мөге. Сес мөгени девиткен соонда, ак кадактарны кедирген. 4 эжеш мөгелерни салып үндүрүптерге, бот-боттарын манажыксап турар хевирлиг, далаш чок, кезек кайгажып турлар. Сайын-Белек Түлүш биле Айдың Очуржав тутчу бээр-ге, өскелери салдынчыпкаш, оларны кайгап туруп аар болду. Кажык тырткыже олар хүрешкен.

Адак соонда Очуржав сегир алгаш, тудужун олчаан салба барып, Сайын-Белекти дүжүрде! Сайын-Белек Түлүш шүтүп деп идегээн көрүкчүлөрниң хараадааны-даа аажок. Эрес Кара-Сал моол мөге Натсагсүрэн сестип, базып чоруй-ла баар, оо соондан кылаштан-ла тур. Бир сегиржи алган соонда, моол мөги катап октаар часкан, арга-чедир кылыр дээр-ге-ле, Кара-Сал алыспас. Ынчап турда, Эрес о арыг октап каапты. Андрей Монгуш биле Ай-Демир Монгуш базла шак ыңдыг болду. Аай-дед хончулажып, катап хүрежи, ды үр болган. Тудуш тудар дээр Ай-Демир туттурбайн база тур бээр. Ынчап турза-ла, Андрей сөөлүнде тудужун салбайн октаан. Айдың Монгуш биле Андрей Хертек кончуг дүшкүүрлүг туду-кан. Чаан мөгени Айдың көдүрү салып-ла турар, оозу тура дүжүк Бир канчангаш бажын ажы көдүргеш, октаар бодаан боо чедир кылып четтикпейн бары-тыр, Чаан мөге ооң хойнунга ор дүжүп, базып кагды.

Алдыгы салыг. 4 тыва мөгелер артканда, Эрес Кара-Сал Андрей Монгушту даяндырып каапты. Андрей Хертек Очуржавты буттап октап кагды.

Чедиги салыг. «Даайы октаар ирги бе азы чээни октаар ирги бе?» дижи, көрүкчүлөр элээн-не манады. Эрес Кара-Сал биле Андрей Хертек шылап калганнары ол ийикпе, чалгаар калганнары ол ийикпе, ыймактажып турза-турза, чээни даайы чая идип чорудупту.

Эрес Кара-Сал шүүлген. Даайы үжүүрлөшкен. «Чараш арта деп тускай шаңналга Баткар Баасан, «Тиилелгеже чүткүл деп шаңналга Караа Алаңгы олар төлөптүг болду.

10-даа, 15-даа моол мөгелер кээр-ге, алыспас апарган тыва мөгелер бис ийин, аа богда, барып-барып Улуг Тиилелгениң хүнүнде тыва мөге шүүлбеске кайын боор дижи, көрүкчүлөр соокка доңганыысты чаа эскерип, стадиондан сыңмарлажып үнүптүвүс.

С.ДАЧЫН-ХӨӨ
Владимир ЧАДАМБАНЫ
тырттырган чуруктары.

Олимпийжи чемпионнар
тыва хүрешти сонуургап көргөн.

«АЗИЯ ТӨВҮ» ШАҢНАЛ

97 кг деңзилиг мөгелерниң аразында Тываның күрүне университетиниң тренер-башкызы Болат Шагжының өөреникчизи Айдың Монгуш кончуг аваангыркашпагай хүрешкеш, чемпион атка төлептиг болган.

Моолдун хостуг хүреш мөгелерин спорттун ол хевиринге Азия диптиң 86 килдиг мөгелер аразында чемпиону, делегей чергелиг спорт мастери Хүлтэ Монжаргал баштап алгаш келген. Ол боду 86 килограмм деңзилиг мөгелер аразында түңнел ужуражылгазында Кемерово областан келген Никита Кинстерни

октааш, «Азия төвү» Бүгү-россия маргылдааның чемпиону болган.

Ооң командада эжи, хостуг хүрешке делегей чергелиг спорт мастери Золбоо Нацэгсүрэн 125 килден аар деңзиге кымга-даа октатпайн тиилээн. Бо килге бистиң чаңгыс чер-чурттуувус хостуг хүрешке Россияның спорт мастери Айдың Отчуржап ийиги черни элээн. Ол ышкаш Моолдан келген 4 мөге аңгы-аңгы деңзилерге 2-3 дугаар черлерни элээннер.

Бистиң республиканың шилиндек команданың мөгелеринден Хүреш-оол Дондук-оол биле Эрес Оюн 57 килограммга, Оолак Сүрүн биле Сылдыс Монгуш 61 килге, Баир Ондар биле Дозураш Күжүгет 65 килге, Арбак Сат биле Эртине Мортуй-оол 74 килге чедир тус-тузунда бирги, ийиги шаңналдыг черлерни алгаш, мурнунче кымны-даа эрттирбээннер. Эр-хейлер!

97 кг деңзилиг мөгелерниң аразында Тываның күрүне университетиниң тренер-башкызы Болат Шагжының өөреникчизи Айдың Монгуш кончуг аваангыркашпагай хүрешкеш, чемпион атка төлептиг болган. Ол түңнел ужуражылгазында Грузиядан келген Рамизи Каребашвилини ийи чарын кырынга салгаш, арыг тиилелгени чедип алган.

Хостуг хүрешке «Азия төвү» шаңнал дээш Бүгү-россия чергелиг маргылдааның түңнелинде аңаа киржип келген шыырак мөгелер тыва хүрешке чаңчыл болган «Найыралдың одаа» деп маргылдаага, Ада-чурттуң Улуг дайыныга тиилелгениң 71 чыл оюнга тураскааткан майның 9-та «Хүреш» стадионга болган маргылдаага база киришкеннер.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Хостуг хүрешке «Азия төвү» шаңнал дээш чыл бүрүде эр-хейлер турар Бүгү-россияның маргылдааның эң-не бир аңгы-аңгы 38 чыл бурунгаар эрткен. Ынчан бо маргылдааның бүрүзүнге 1-2 дугаар алган мөгелерге «ССРЭ-спорт мастери» деп бедик тылсып турган. Ынчангаш киржир күзелдиг хостуг бистиң өзүп ораш шыырак черлерни кончуг хөй турган.

Ол маргылдааның чийик черлеринге Тываның мөгелери биле киржип, мастерниң кызын күүсеткеш, ооң хөрек эдилээннерниң саны ук маргылдааны Бүгү-эвилел чердиг кылып каарга, баштай-ылдарда бистиң мөгелеривис бистиң аар деңзилеринге чер айн, шаңналдыг черлерге кирбейн турган үелер база ан.

Ылдар эрткен тудум бистиң республиканың хостуг хүреш черлериниң арга-дуржулгазы ил турар. Аар килдерлиг черлер шаңналдыг черлерге ту кирип эгелээн. А 2000 чылдан эгелээш, Тываның оолдар-даа, чийик-даа деңзилерге черлерден келген удур-хычыларын октап, шүглүп, өлөжип турар апарганнар.

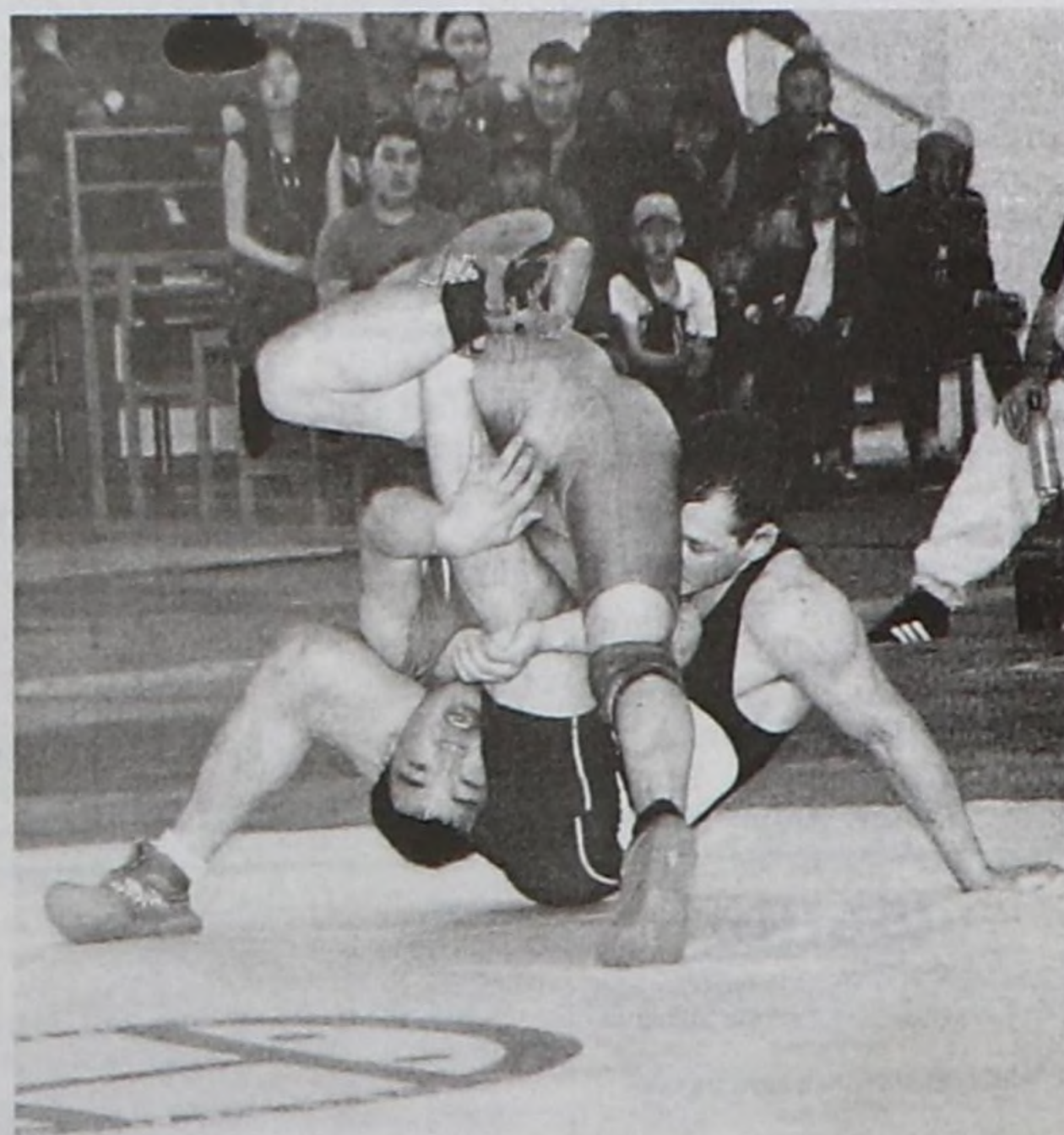
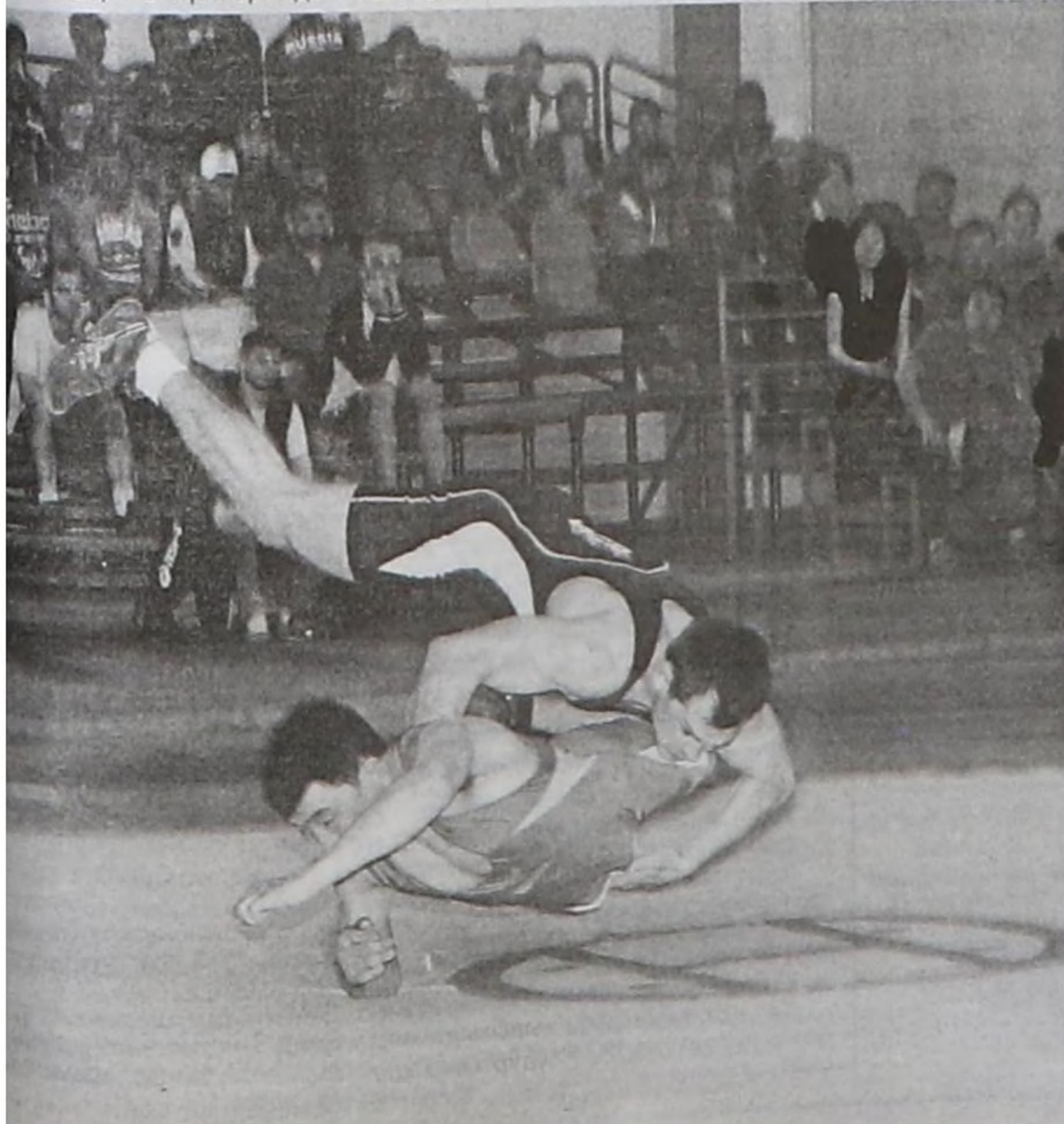
Хүрештиң сайзырааны-биле олбаштыр «Азия төвүнү» шаңнал дээш чыл бүрүде болуп Бүгү-россия хемчээлдиг маргылдааның ужу-дузазы улам ил, делегейниң аңгы-аңгы чарының шыырак мөгелери н сөөлгү чылдарда үргүлчү киржир апарган.

Ынчангаш Тыва Республиканың хостуг хүреш федерация-ның даргазы, Тыва Республиканың Улус депутады, республиканың Арзылаң аттыг мөгези Николай Николаевич Навабаштаан ол федерацияның түннери сөөлгү чылдарда ук маргылдааны Делегей чергелиг эр-хейлерин чедип алып, улуг ажылды кылып, чору-уларлар.

Оң бир тодаргай херечи-майның 7-8 хүннеринде

«Азия төвүнү» шаңналы дээш Кызылдың Субедей аттыг спорт ордузунга болуп эрткен маргылдааны ап болур. Аңаа киржи-биле Моолдун найысылалы Улан-Батор хоорайдан чурттуң 20 хире аныяк спортчуларын Тывага кээп, Сибириниң болгаш Казахстандан, Киргизиядан, Грузиядан келген мөгелер-биле хевис кырынга ачыр-дачыр тутчуп, бот-боттарының арга-дуржулгазы-биле солукканнар.

Моолдун хостуг хүреш мөгелерин спорттун ол хевиринге Азия диптиң 86 килдиг мөгелер аразында чемпиону, делегей чергелиг спорт мастери Хүлтэ Монжаргал баштап алгаш келген. Ол боду 86 килограмм деңзилиг мөгелер аразында түңнел ужуражылгазында Кемерово областан келген Никита Кинстерни

ӨГ ДУГАНЫН ТУДАР

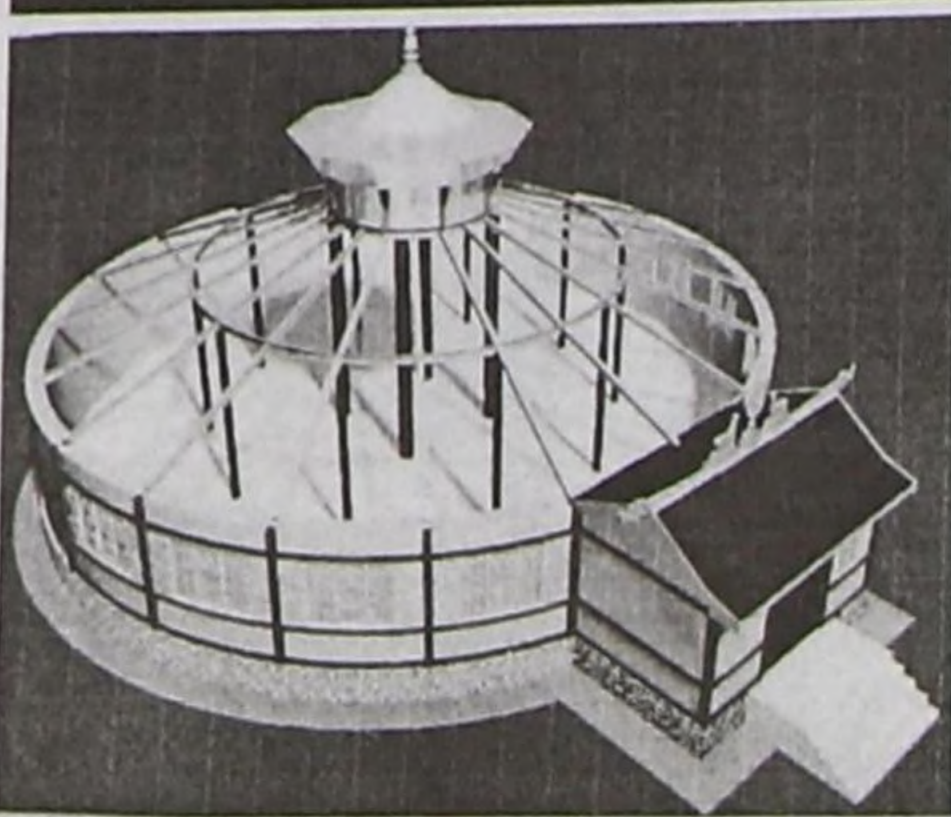
Өг дуганның тудуун Кызылда Ташипанделиң хүрээзиниң девискээринге чоокку үеде чүдүлгелиг чоннуң дузазы-биле чорудуп эгелээрин планнап турар.

Ташипанделиң хүрээзин 1998 чылда Эрзин чурттуг Мерген Дыртыевич Күскелмаа азы шажын ады-биле Агбаан Доржу ада-ие-зи, өг-бүлениң деткимчези-биле тудуп эгелээш, 1999 чылдың октябрь 12-де ажыткан. Агбаан Доржу башкы Бурятияның Иволга хүрээзинге, ооң соонда Моолдун Кандан хүрээзинге өөренип алгаш келген. Хүрээ Эрзин чурттуг өг-бүлениң эгелээшкини-биле туттунган боорга, чон Эрзин хүрээзи деп адай берген. Амгы үеде хүрээде 16 башкы ажылдап турар.

Административтиг удуртулгазын чоннуң адап өөренигенин езугаар Хайдып Чамзы азы чоннуң адап өөренигени-биле Омак башкы чорудуп турар. Ниити удуртулгазы Агбаан Доржу башкының харысалгазында. Эрзин хүрээзиниң башкылары Моолдун болгаш Бурятияның улуг эртемниг башкыларының деткимчезин ап, демниг ажылдап, сайзыралче угланышкынныг чонга буянын чедирип чоруур.

Эрзин хүрээзиниң девискээринге чоннуң деткимчези, өргүлдези-биле болгаш бөлүк лама башкыларның өөредилгезин дооска-нындан бээр юбилейлиг чылынга тураскаа-дып, Эмчи бурганын 1 чыл 3 ай дургузунда туткаш, чалап олурткан. Эмчи бурганын чаргы-чаа чавылдырып, амыр-тайбың, эп-найыралды быжыктырар сорулга-биле Будда башкының чораан үлериңде чалап олуртуп чораан. Каржыланыр чорук дээрже база-ла аарыг-биле дөмей. Ынчангаш ушагның бергелерин ажып эртеринге, бойдустуң чершимчээшкиннери дээн ышкаш болуушкуннарының салдарын чымчадыр сорулга-биле Эмчи бурганын чалаанының утказы ында.

Планнаттынып турар өг дуганың төлөвилели белен. Ооң диаметри 18 метр, долгандырыының хемчээли 50 метр ажып турар болгаш бедии 10 метр ажыг болур. Ол 1,5 метр хемчээлдиг сес

соңгаларлыг болур. Кырынга канчыры турар. Өг дээрже тыва чоннуң ыдыктарының бирээзи болуп турарын барымдаалап, хүрээниң төлөвилелин тургускан. Азыг чок болгаш бедик тудугнуң иштинге номчаан ном чедингир, дээштиг болурун база барымдаалаан. Тывага бир дугаар Өг дуган тударынга үлүүн кириштирип, ал-бодунуң, төрөл аймааның буянын көвүдөдип, өргүлдү кылырынче лама башкылар чонну кыйгырып турар. Өргүлдү хүрээге барып боду хуузунда азы хүрээниң агар санынче шилчидип болур.

Бистиң корр.

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

1	Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С Бухгалтерия — подготовка — 1 месяц
2	Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия — 2 недели
3	Оператор ЭВМ — 2 недели
4	Основы работы в сети интернет — 2 недели
5	Слесарь по ремонту автомобилей — 1,5 месяца
6	Секретарь-делопроизводитель — 2 недели
7	Фермер-предприниматель — 1 месяц
8	Электросварщик — подготовка, переподготовка на разряды

Начало работы курсов по мере комплектования групп.

Справки по телефону: 2-74-26;
8-923-382-88-84; 8-923-541-55-57

Лицензия А №01077 от 12 мая 2009г. Службы по контролю и надзору в сфере образования Республики Тыва

Школаларга, ясли-садтарга тускай

(стендилер, табличкалар, адресстер болгаш чалалга, хүндүлүг бижиктер...)

Организациялар-биле керээ езугаар

ажылдап турар.

Өртектер чиигеттинген!

Кызыл хоорай, Калинин 23, «Бизнес-инкубатор»,
офис 2. Тел.: 8-923-269-0760

Чулук-ханды «МОА» садып турар

МОА чулук-ханды кижилерниң хан-дамыр базыышкынын өйлээр, карактың көөрүн экижидер, баар, бүүрек, өкпе аарыынга дузалаар! Тыныш аарыгларынга (астма), бүүрек даштарын эзилдиреринге, сөөк-даяк аарыгларынга дузалаар.

Г.Монгуш 82 харлыг, Кызыл. Баш дээскинер, хан базыышкыны улуг, уттуучал. Хүнде 2 катап ижип турган. Түңнелинде экижип турар.

В.Ооржак 62 харлыг, Кызыл. Баш мээзинге курлуушкун (спазма) турган. Кижилерниң арнын көөрге, чартыы көстүр. Чулук ханды МОА-ны хүнде 3 катап ишкеш, байдалы экижээн.

Сонуургалдыг кижилерге адресивис: Кызыл хоорай, Красноармейская 100, Харылзажыр тел: 8-923-266-1120; 8-929-358-8723.

СПУТНИКОВОЕ цифровое, эфирное ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Триколор, НТВ Плюс,
Континент, Орион, Телекарта

8-913-354-7490 8-923-217-2383
5-25-69 без выходных с 9 до 21 ч.

ВЫЕЗД В РАЙОНЫ
РЕСПУБЛИКИ ДВУХСТОРОННИЙ
СПУТНИКОВЫЙ ИНТЕРНЕТ КИТЕНЕТ
в любой точке Республики

ул. Лопсанчапа, 40 Супермаркет на Ка
(бывшая АЗБУКА РЕМОНТА) цокольный
ул. Новоселов, дом № 18, ТД "Кеж
Тел. 8-983-518-9548 "Спутниковое теле

Вашу рекламу прочтёт
Тува на страницах газ
«ШЫН».

«ШЫН» — газета, кото
распространяется по
территории республ
Т: 2-18-10

УАЗ автомашинага ар кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагы
өртээниң 50 хуузун баштай төлөп алып. Өртээ Но
хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,

Интернациональная кудумчузу, 115, (2 дуга)
Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Телевирлиг үндөз

Профессионал өөредилгениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге- комбинадының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чо
рын өөредириниң чыылдазын чарлап
«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ!!!» деп акцияны чар
7 хуу алырыңа эргежок чугула чүүл — чолаачыла
шынзылганы негеттинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чигелделер бар!!! (студент
көргүс) — 1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредир-биле чы
мал чоруп турар:

-«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ» кате
чолоаачылары;

-айыылдыг чүктөр сөөртүр чолаачыларны (ДОП
-пассажирлер аргыштырарының талазы-биле
чээшкениниң дүрүмнериниң техминимуму;

-бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажировка
-удуртукчуларга болгаш өрттүң айыыл чок чору
рысалгалыг кижилерге ыяап өөренир өрт-техник
талазы-биле кыска хуусаалыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерни
өскертир арга бар, өөренип турар кижилер бүрүзүңе
чээнгей.

Айтырыг салыр телефоннар: (39422) 2-71-37,
89607781555, Полевая кудумчузу, 120.

Долгаңар, келиңер, автошколаңың дуржулгалы
рынга өөрениңер, бедик мергежилдиг болуп, орукта
чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чыл
ТР-ниң Өөредилге адырынга хайгаарал алба

Телевирлиг үндөз

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямазы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин
түр күүседип турар
Н.С. ЭРГЕП.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35,
секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгал-
терия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал
килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс
(394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.

Тираж 4663. Номерни парлаалгаже дужааганы: график езугаар
— 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 301018105000
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг ко
лар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-н
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Крав
Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өс
лары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.